

Samuel Fiszman

Materiały mickiewiczowskie w paryskich Archives Nationales

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 56/4, 465-503

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

II. M A T E R I A Ł Y I N O T A T K I

SAMUEL FISZMAN

MATERIAŁY MICKIEWICZOWSKIE W PARYSKICH ARCHIVES NATIONALES

Okres od października 1840 do września 1855 spędzony przez Mickiewicza w Paryżu — z wyjątkiem kilku krótszych wyjazdów i dłuższego pobytu we Włoszech w r. 1848 — okres wykładów w Collège de France, okres Sprawy Towiańskiego, okres „Trybuny Ludów”, pracy w Bibliotece Arsenau i przygotowań do ostatniej podróży na Wschód, nagromadził w paryskich zbiorach archiwalnych znaczną ilość materiałów, tak znaczną, że wieloletnie usilne poszukiwania Władysława Mickiewicza, jak również późniejszych badaczy nie zdołały w całości tych materiałów wydobyć. Już sama organizacja katedry słowiańskiej i powołanie na nią Mickiewicza zajmowały ministrów, deputowanych, Ludwika Filipa, bo zatręcały o politykę zagraniczną Francji. Idee głoszone przez Mickiewicza z katedry w Collège de France i na łamach „Trybuny Ludów”, a dotyczące istotnych problemów wewnętrznych i zewnętrznych Francji czasu przygotowań do rewolucji lutowej oraz Wiosny Ludów — zwracały na siebie pilną uwagę kolejno ministrów króla Ludwika Filipa oraz prezydenta Ludwika Napoleona. Misja do Turcji wymagała zgody cesarza Napoleona III. Siłą rzeczy również inne sprawy dotyczące Mickiewicza, jak naturalizacja, praca w Bibliotece Arsenau, pociągały za sobą obfitą wymianę pism ministerialnych. W kancelariach ministerstw gromadziły się bruliony, czystopisy, kopie listów, notatek i rozporządzeń. Rosło archiwalne *dossier* Mickiewicza. Niezależnie od dokumentów urzędowych — różnorodna działalność Mickiewicza w Paryżu, jego rozliczne przyjaźnie i znajomości pozostawiły w archiwach prywatnych wiele ciekawych materiałów, bezpośrednio lub pośrednio z Mickiewiczem związanych.

Dzięki przydzieleniu mi przez Wydział I Polskiej Akademii Nauk stypendium szóstej sekcji Ecole Pratique des Hautes Études miałem możliwość w okresie 10 września — 10 listopada 1964 podjąć próbę odszukania nie znanych jeszcze dotąd mickiewiczowskich archiwaliów. Przed wyjazdem mierzyłem siły na zamiary i ułożyłem szeroki plan prac, ale na miejscu trzeba było niestety zamiar mierzyć według sił, a przede wszystkim według ograniczonego czasu. Spośród wielu nęcących i obiecujących możliwości należało wybrać kilka¹. Poza Biblioteką Polską i Muzeum Mickiewicza, tych upragnionych i nieodzownych celów paryskich piel-

¹ Niektóre z nich wskazała niedawno S. Skwarczyńska w publikacji *Z paryskich materiałów mickiewiczowskich*. „Pamiętnik Literacki” 1964, z. 3.

grzymek mickiewiczowskich, musiałem ograniczyć się do Bibliothèque Nationale i Archives Nationales. Publikacja niniejsza, prezentująca znaleziska w Archives Nationales, jest zarazem zdaniem sprawy z owych wzruszeń niezwykłych, gdy pośród wielu oglądanych akt nagle załśni znane pismo poety albo jego nazwisko pojawi się w urzędowym dokumencie.

Pragnę przy tej okazji wyrazić słowa serdecznej wdzięczności kustoszowi działu nowożytnego Archives Nationales, pani Marie-Elizabeth Antoine, za cenne wskazówki, które umożliwiły mi dotarcie do tek mickiewiczowskich, oraz panu dr. René Śliwowskiemu za pomoc w odczytaniu fotokopii rękopisów.

W publikowanych tutaj tekstach zmodernizowano ortografię i interpunkcję oraz ujednolicono układ graficzny. Nie wdawano się w szczegóły opisu dokumentów urzędowych, sporządzanych przeważnie na blankietach ministerialnych z licznymi nadrukami o drugorzędnym w tym wypadku znaczeniu. Opis formalny rozszerzono tylko przy autografach Mickiewicza.

I. Redagowanie katalogu rękopisów słowiańskich w Bibliotece Królewskiej

Jednocześnie z powołaniem Mickiewicza w dniu 8 września 1840 na katedrę języka i literatury słowiańskiej w Collège de France — minister oświecenia publicznego Victor Cousin powierzył poecie redagowanie katalogu rękopisów słowiańskich znajdujących się w Bibliotece Królewskiej. Pierwszą zapowiedź, iż Mickiewicz oprócz wykładów otrzyma i to zajęcie, zawiera list Leona Fouchera — od chwili narodzin projektu utworzenia katedry słowiańskiej w Paryżu pośredniczącego w pertraktacjach między przyszłym jej profesorem a ministrem — z 19 kwietnia 1840 (K 4, 205)². Zapowiedź ta znajdzie potwierdzenie w liście Cousina z 9 września 1840 obok wiadomości o nominacji w Collège de France: „*Enfin, monsieur, par un arrêté de la même date, je vous ai chargé de la rédaction d'un catalogue raisonné des manuscrits slaves, en différents dialectes, qui sont à la Bibliothèque du Roi. Une somme annuelle de mille francs vous est allouée à partir du 1er janvier sur le fonds de secours et d'encouragement pour les sciences et les lettres. En conséquence, je vous demanderai de m'adresser, tous les six mois, un rapport sur ce travail [...]*” (K 4, 226).

W listach do Fouchera niejednokrotnie poruszał Mickiewicz sprawę swych przyszłych zarobków — nie ulega wątpliwości, że dodatkowa praca w Bibliotece miała przede wszystkim na celu uzupełnienie niezbyt wysokiego honorarium z Collège de France, ale nie był to wzgląd jedyny. Uporządkowanie i opisanie owych rękopisów słowiańskich stanowiło potrzebę istotną, sięgali bowiem do nich coraz częściej przede wszystkim uczeni słowiańscy, wśród nich znajomi Mickiewicza — A. Turgieniew i P. Muchanow przy swoich publikacjach dokumentów historycznych. Poszczególne rękopisy Biblioteki Królewskiej wymienił jeszcze J. Dobrovský, potem S. Strojew³. W późniejszym okresie wielokrotnie podejmowano próby sporzą-

² W pracy niniejszej posłużono się następującymi skrótami: K = *Korespondencja Adama Mickiewicza*. Wydał W. Mickiewicz. Wyd. 4. T. 3—4. Paryż 1876—1885; D = A. Mickiewicz, *Dzieła*. Wydanie Jubileuszowe. T. 15—16. Warszawa 1955. Pierwsza liczba wskazuje tom, druga — stronę.

³ J. Dobrovský, *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris*. Vindobonae 1822. — С. Строев, *Описание памятников славянорусской литературы*. Москва 1841.

dzenia katalogu tych rękopisów⁴, lecz dokładny ich opis podał dopiero niedawno L. Czerepnin⁵. U początku tych prób umieścić należy nazwisko Mickiewicza.

Mickiewicz poważnie potraktował swoje obowiązki biblioteczne, ale zaprzęgnięty całkowicie przygotowaniem wykładów, nie mógł należycie wykonać wymagającej wiele czasu, żmudnej pracy sporządzenia katalogu. Z odpowiedzi następcy Cousina w Ministerstwie Oświecenia Publicznego, Abła Villemaina, z 27 października 1841 na nie znany dotąd list poety wiadomo, że Mickiewicz, nie widząc możliwości należytego wywiązania się ze swej funkcji, pragnął z niej zrezygnować. Villemain pisał: „*Je devais différer de répondre à la lettre par laquelle vous m'annoncez l'intention de vous démettre de la fonction qui vous a été accordée par mon prédécesseur, et qui a pour objet de rédiger un catalogue raisonné des manuscrits slaves existant à la Bibliothèque Royale. Votre délicatesse excessive vous fait craindre de ne pouvoir vous livrer assidûment à ce travail. Mais, d'autre part, Monsieur, je me suis assuré que la modique rétribution qui vous est allouée à ce titre vous est nécessaire. Je désire que vous la conserviez jusqu'au moment où je pourrais la remplacer pour vous par un avantage supérieur*” (K 4, 259).

Mimo tego pełnego uprzejmości, uspokajającego wyjaśnienia Villemaina poczuwał się jednak Mickiewicz do obowiązku wypełnienia przynajmniej części zleconej pracy. Istnieją dwa świadectwa samego poety: w liście do Aleksandra Chodźki z 19 stycznia (D 15, 443) oraz w liście sekretarza Collège de France, Louis Sédillota, do Mickiewicza z 20 stycznia 1842 (K 4, 259), z których wynika, iż Mickiewicz przesłał do Ministerstwa Oświecenia Publicznego jakiś opis rękopisów staro-cerkiewno-słowiańskich w Bibliotece Królewskiej. Niestety, mimo wysiłków Władysława Mickiewicza i mimo obecnych poszukiwań w archiwum działu rękopisów dawnej Biblioteki Królewskiej, w tekach dotyczących katalogów, w tekach korespondencji Biblioteki z Ministerstwem Oświecenia Publicznego, w archiwum Ministerstwa, w tekach korespondencji gabinetu ministra, kancelarii ogólnej, w alfabetycznie ułożonych tekach spraw różnego rodzaju — nie udało się tego opisu odnaleźć. Jak to jednak zazwyczaj w pracach archiwalnych bywa, dokładne przejrzanie tek Ministerstwa Oświecenia Publicznego pozwoliło nieoczekiwanie dotrzeć do innych nie znanych materiałów. W tece F¹⁷ 3190 „*Mickiewicz. Indemnité annuelle*” — obok wspomnianego rozporządzenia Cousina z 8 września 1840 i późniejszego rozporządzenia Villemaina z 19 grudnia 1840, obok brulionu listu Villemaina do Mickiewicza z 19 grudnia 1840 (ogłoszonego przez W. Mickiewicza) i cytowanej odpowiedzi z 27 grudnia 1841 na nie znany dotąd list Mickiewicza — odnalazł się autograf tego właśnie brakującego listu z 2 września 1841.

1. Rozporządzenie ministra oświecenia publicznego, Victora Cousina, z 8 września 1840

O wydaniu niniejszego rozporządzenia Cousin poinformował Mickiewicza w piśmie z tegoż dnia (zob. K. 4, 226).

⁴ Нр. Р. Мартинoф, *Les Manuscrits slaves de la Bibliothèque Impériale de Paris*. Paris 1858. — P. Teste, *Catalogue de manuscrits russes et slaves de la Bibliothèque Nationale*. Paris 1898.

⁵ Л. Черепнин, *Славянские и русские рукописи парижской Национальной библиотеки*. „Археографический Ежегодник“ 1961 (Москва 1962).

U góry arkusza nadruk po lewej stronie: „*Ministère de l'Instruction Publique*”. Pod podpisem Cousina, odręcznie: „*Pour ampliation: Le Chef du Secrétariat et du Cabinet, Ch. Nermou*”.

Nous, Ministre Secrétaire d'État au Département de l'Instruction Publique, Grand-Maître de l'Université de France,

Arrêtons:

Article 1.

M. Adam Mickiewicz, chargé du cours de langue et de littérature slave au Collège de France, rédigera le catalogue des manuscrits slaves, en différents dialectes, qui sont à la Bibliothèque du Roi.

Article 2.

Un rapport sur le résultat de ce travail nous sera adressé, tous les six mois, par M. Mickiewicz.

Article 3.

Il sera alloué à M. Mickiewicz, à partir du 1er novembre 1840, une indemnité annuelle de mille francs sur le fonds de secours et d'encouragement aux sciences et aux lettres.

Fait à Paris, le 8 septembre 1840.

Signé: V. Cousin

PRZEKŁAD

My, Minister Sekretarz Stanu w Departamencie Oświecenia Publicznego, Grand-Maître Uniwersytetu Francji,

Postanawiamy:

Artykuł 1

P. Adam Mickiewicz, wykładający język i literaturę słowiańską w Collège de France, sporządzi katalog rękopisów słowiańskich, w różnych narzeczach, znajdujących się w Bibliotece Królewskiej.

Artykuł 2

Co sześć miesięcy dostarczany nam będzie przez p. Mickiewicza raport o wynikach tej pracy.

Artykuł 3

Przyznana zostanie p. Mickiewiczowi, począwszy od 1 listopada 1840, pensja roczna tysiąca franków z funduszu pomocy i wspierania nauki i literatury.

Dane w Paryżu, 8 września 1840.

Podpisał: V. Cousin

2. Rozporządzenie ministra oświecenia publicznego, Abła Villemaina, z 19 grudnia 1840

O wydaniu niniejszego rozporządzenia Villemain poinformował Mickiewicza w piśmie z tegoż dnia⁶.

U góry arkusza nadruk po lewej stronie: „*Ministère de l'Instruction Publique*”. Pod podpisem Villemaina: „*Pour ampliation: Le Chef du Secrétariat, A. Danton*”.

Le Ministre Secrétaire d'État au département de l'Instruction Publique, Grand-Maître de l'Université de France

Vu l'arrêté du 8 septembre 1840, portant qu'il sera alloué à M. Adam Mickiewitz, chargé du cours de langue et de littérature slave au Collège de France, une indemnité annuelle de mille francs, à partir du 1er novembre 1840, pour l'indemniser du travail de rédaction d'un catalogue de manuscrits slaves, en différents dialectes, qui sont à la Bibliothèque du Roi.

Arrête:

La somme de cent soixante-six francs, soixante-six centimes, montant de l'indemnité précitée pour les mois de novembre et décembre 1840, sera ordonnancée au nom de M. Adam Mickiewitz, sur le fonds porté au chapitre 20 du Budget de 1840, pour encouragement aux sciences et aux lettres.

Signé: Villemain

Fait à Paris, le 19 décembre 1840.

PRZEKŁAD

Minister Sekretarz Stanu w Departamencie Oświecenia Publicznego, Grand-Maître Uniwersytetu Francji

W związku z postanowieniem z 8 września 1840 w przedmiocie przyznania p. Adamowi Mickiewiczowi, wykładowemu język i literaturę słowiańską w Collège de France, pensji rocznej w wysokości tysiąca franków, począwszy od 1 listopada 1840, jako wynagrodzenia za pracę nad sporządzeniem katalogu rękopisów słowiańskich, w różnych narzeczach, znajdujących się w Bibliotece Królewskiej.

Zarządza:

Suma sto sześćdziesiąt sześć franków sześćdziesiąt sześć centimów, stanowiąca wymienione wynagrodzenie za miesiące listopad i grudzień 1840, przekazana zostanie na nazwisko p. Adama Mickiewicza z funduszów wymienionych w pozycji 20 Budżetu roku 1840, przeznaczonych na wspieranie nauki i literatury.

Dane w Paryżu, 19 grudnia 1840.

Podpisał: *Villemain*

3. Autograf listu Mickiewicza do ministra oświecenia publicznego, Abła Villemaina, z 2 września 1841

List napisany jest na dwóch kartkach złożonych, o wymiarach 25×19 cm. Papier cienki, biały, przebijający pismo, bez znaków wodnych. Tekst listu mieści

⁶ Zob. W. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*. T. 3. Poznań 1894, Dodatek III.

się na trzech stronach, czwarta czysta. U góry pierwszej strony uwaga, zapewne ręką Villemaina: „répondu”. Tekst zawiera kilka podkreśleń niewątpliwie obcą ręką, które miały zwrócić uwagę na istotne miejsca listu. List opatrzony jest stemplem Ministerstwa Oświecenia Publicznego, numerami rejestracyjnymi Ministerstwa oraz Archives Nationales. Charakter pisma staranny, bez przekreśleń, co świadczy, że istniał brulion. Jest bowiem rzeczą wiadomą, że Mickiewicz z trudem układał pisma w stylu urzędowym.

W listach z owego okresu przyrównywał każdy swój wykład do stoczonej bitwy, nazwał kurs pracowitym, pisał, że jest nim objuczony, że nie daje mu potrzebnego wytchnienia. Listy te świadczą, że podstawą sumiennie opracowywanych wykładów była gromadzona z wielkim wysiłkiem biblioteka sławistyczna. O książki zabiegał u Polaków, Francuzów, Rosjan, Serbów, Czechów, studiował je pilnie, a przygotowania do wykładów sprawiały, że tydzień dzielił się na dwie części — zazwyczaj inne swoje obowiązki i odwiedziny przyjaciół przesuwał na dzień po wykładzie. Przedstawienie więc w liście wykładów jako zajęcia absorbującego całkowicie, uniemożliwiającego jakiegokolwiek inne prace, nie jest czczą wymówką. Konieczność poświęcenia się bez reszty wykładom zmusiła Mickiewicza do złożenia prośby o zwolnienie go z pracy w Bibliotece, a tym samym do rezygnacji z tak potrzebnego mu dodatkowego dochodu. Mickiewicz zarazem wskazał i polecił swego następcę.

Rekomendacja była bardzo trafna. Ludwik Korwin Jastrzębski (1805—1853), absolwent École Royale des Chartes w Paryżu, wywołał wielkie poruszenie zarówno we Francji, jak i w krajach słowiańskich swoją rozprawą (zamieszczoną w „Journal Général de l'Education Publique” 1839), dowodzącą, że tzw. *Texte du Sacre (Księga Ewangelii)* z katedry w Reims, na który w czasie koronacji przysięgali królowie francuscy, pisany jest w części pierwszej cyrylicą, w drugiej gła-golicą, a ponadto — że jest to autograf św. Prokopa, biskupa czeskiego, powstały około roku 1030. Jean-Jacques Champollion (1778—1867), archeolog francuski, profesor Jastrzębskiego w École Royale des Chartes, podnosi zasługi Jastrzębskiego w badaniach tego zabytku, pisząc m. in. „*M. Jastrzębski qui a retrouvé dans ce manuscrit d'antiques souvenirs de sa patrie et qui en a, le premier, exactement qualifié le texte et reconnu le véritable contenu*”⁷.

Monsieur le Ministre,

Votre Excellence ayant bien voulu ordonnancer pour les trimestres passés le subside extraordinaire qui m'a été accordé par le ministère précédent, à la charge pour moi de faire un catalogue raisonné des manuscrits slaves qui se trouvent à la Bibliothèque Royale, j'ai plusieurs fois essayé d'exécuter ce travail, mais comme il exige une grande assiduité et qu'il m'est impossible d'employer mon temps autrement que pour mon cours, je ne puis me flatter d'avoir rempli ma charge et je ne crois pas ^{7a} même pouvoir m'en acquitter dans le courant de l'année prochaine. Cependant, le catalogue en question, ou pour mieux dire une

⁷ *Paléographie universelle. Collection de fac-similés d'écritures de tous les peuples et de tous les temps... par M. Silvestre... et accompagnés d'explications historiques et descriptives par M. M. Champollion-Figeac et A. Champollion Fils. T. 4. Paris 1841, s. 238.*

^{7a} W autografie omyłkowo powtórzone „pas”.

notice spéciale sur ces anciens monuments slaves est absolument nécessaire, vu leur haute importance paléographique, historique et littéraire; je crois donc de mon devoir de proposer à Votre Excellence de confier à un autre ce travail. Je me démetts de mon emploi à la Bibliothèque, et je renonce au traitement qui m'est alloué à ce titre. S'il m'était permis de présenter en même temps à Votre Excellence mon remplaçant, j'oserais lui recommander un jeune slavophile, seul en France, à ce que je sache, qui s'occupe de la paléographie slave. C'est Monsieur Jastrzębski. Il est avantagement connu dans les pays slaves par ses travaux littéraires; il sort de l'École Royale des Chartes, et il s'est déjà fait connaître en France par ses études bibliographiques dont Mr Champollion-Figeac, son ancien professeur, a parlé avec beaucoup d'éloges dans la seizième livraison de sa Paléographie universelle.

Daignez, Monsieur le Ministre, agréer l'assurance du plus profond respect avec lequel.

J'ai l'honneur d'être de Votre Excellence le très humble et très obéissant serviteur,

*Adam Mickiewicz. Chargé du cours
de littératures slaves au Collège de France⁸.*

Paris, le 2 septembre, 1841

Rue d'Amsterdam N° 1.

PRZEKŁAD

Panie Ministrze,

Wasza Ekscelencja zarządzić raczył wypłacenie za ubiegłe kwartały przyznanego mi przez poprzednie ministerium nadzwyczajnego subsydium, nakładającego na mnie obowiązek sporządzenia katalogu rozumowanego rękopisów słowiańskich znajdujących się w Bibliotece Królewskiej; kilkakrotnie usiłowałem wykonać tę pracę, ponieważ jednak wymaga to wielkiej pilności, a nie jestem w stanie poświęcić czasu na nic innego, jak tylko na swoje wykłady, nie mogę się ludzi,

⁸ Mimo iż oficjalna nazwa katedry brzmiała: Chaire de langue et de littérature slave, Mickiewicz zarówno w tym liście, jak później w liście do sekretarza Collège de France, L. Sédillota, i wielokrotnie w wykładach używał liczby mnogiej, co niewątpliwie było przejawem tendencji odmiennej od tej, którą reprezentował P. Safařík w swej *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur*. W ogłoszanej tu korespondencji ministerialnej terminy „littérature slave” oraz „littératures slaves” używane są wymiennie, ale rychło przestało to być sprawą obojętną. Sédillot w swej notatce z r. 1868 referując dyskusję, jaką nazwa tej katedry w owym czasie wywołała, podkreślił (Archives Nationales, teka F¹⁷ 13553 „Collège de France”): „La discussion qui a été suscitée cette année au corps législatif sur le pluriel à introduire dans le titre de la chaire, a été soutenue par les amis de la Pologne, et les journaux officiels de S.-Petersbourg ont combattu la proposition avec une singulière passion. C'est justement cet antagonisme qui donne l'importance à l'affaire. Ce n'est plus une question de grammaire, c'est une question toute politique”.

że spełnię to polecenie, i nie sędzę nawet, abym je mógł wykonać w ciągu roku następnego. Tymczasem rzeczony katalog albo, ściślej powiedziawszy, oddzielna notatka o tych starych zabytkach słowiańskich jest niezmiernie potrzebna ze względu na ich wielką wagę paleograficzną, historyczną i literacką; uważam więc za swój obowiązek zaproponować Waszej Ekszelencji powierzenie tej pracy komuś innemu. Rezygnuję ze swego stanowiska w Bibliotece i zrzekam się przyznanego mi z tego tytułu honorarium. Jeśli byłoby mi wolno jednocześnie przedstawić Waszej Ekszelencji mojego zastępcę, ośmieliłbym się polecić młodego sławistę, jedyne go we Francji, o którym wiem, że zajmuje się paleografią słowiańską. Jest to pan Jastrzębski. Cieszy się on dobrą opinią w krajach słowiańskich dzięki swym pracom literackim; ukończył École Royale des Chartes i jest już znany we Francji dzięki swym studiom bibliograficznym, o których pan Champollion-Figeac, jego były profesor, pisał z ogromnym uznaniem w siedemnastym poszycie swojej *Paléographie universelle*.

Raczy Pan, Panie Ministrze, przyjąć zapewnienie mego najgłębszego uszanowania, z jakim mam zaszczyt być Waszej Ekszelencji wielce uniżonym i powolnym sługą,

Adam Mickiewicz
wykładający literatury słowiańskie
w Collège de France⁹

Paryż, 2 września 1841
ulica d'Amsterdam nr 1

II. Starania o naturalizację

Sprawa uzyskania obywatelstwa francuskiego poruszona została już w toku pertraktacyj o katedrę w Collège de France. W Lozannie Mickiewicz miał tytuł profesora zwyczajnego, sądził więc, że ten sam tytuł otrzyma w Paryżu. Okazało się to jednak niemożliwe. Zasłaniano się przepisami, które jakoby wiązały przyznanie tego tytułu z nadaniem obywatelstwa, ale zapewniano, że to czcza formalność, że to kwestia jednego roku.

„*N'étant pas encore naturalisé Français, vous ne pourriez être immédiatement nommé titulaire*⁹; mais, en attendant, vous seriez chargé du cours avec le traitement intégral. Après le délai légal vous obtiendrez sans difficulté la naturalisation s'il vous convient de la demander” (K 4, 203) — donosił Mickiewiczowi minister oświecenia publicznego Victor Cousin w liście z kwietnia 1840. „*Le ministre a dû vous écrire pour la naturalisation c'est une simple formalité, qui n'entraîne aucune obligation pour vous, et qui n'enlève rien à vos sentiments ni à votre nationalité*” (K 4, 204) — wyjaśniał Foucher. Książę Adam Czartoryski, relacjonując swoją rozmowę z Cousinem, zawiadomił Mickiewicza w lipcu 1840: „ponieważ nie jesteś Francuzem, nie możesz zrazu być, jak tylko *chargé du professorat et non pas titulaire*; ale że niezawodnie po jednym roku zostaniesz tytularnym profesorem; ten przeciąg czasu będąc [!] dostatecznym, aby nabyć małą naturalizację. Tak prawo chce” (K 4, 222).

Mickiewicz otrzymał nominację profesora tymczasowego, podpisaną przez ministra oświecenia publicznego. Nominację profesora zwyczajnego musiałby podpisać Ludwik Filip. Ale Cousin, zawiadamiając Mickiewicza o nominacji, jednocześnie zapewniał: „*L'ordonnance portant votre nomination définitive sera soumise*

⁹ „*Titulaire*” oznacza tu ‘zwyczajny’.

à la signature de Sa Majesté, aussitôt que vous aurez rempli les conditions nécessaires pour être naturalisé, c'est-à-dire, après la première année de votre séjour en France, et après l'accomplissement facile de quelques formalités" (K 4, 226).

A jednak — mimo tych wszystkich wyjaśnień i zapewnień — Mickiewiczowi nie powiedziano całej prawdy. Ujawnił ją znacznie później ówczesny sekretarz Collège de France, Louis Sédillot, w notatce przeznaczonej dla Ministerstwa Oświecenia Publicznego: „On a créé en 1840 une chaire de slave au Collège de France, mais on n'a jamais nommé un professeur titulaire pour ne pas déplaire à la Russie”¹⁰. We wrześniu 1840 Foucher zapowiedział Mickiewiczowi: „Aussitôt que vous serez à Paris, je vous conduirai chez le ministre, puis à la mairie de l'arrondissement que vous habiterez, pour la naturalisation” (K 4, 229).

Mickiewicz istotnie rychło po swoim zainstalowaniu się w Paryżu dopełnił tej formalności i 15 kwietnia 1841 złożył potrzebne oświadczenie w merostwie I Okręgu (D 16, 669—670). Jeszcze wcześniej zapewnienie, że nie istnieją żadne przeszkody w uzyskaniu przezeń obywatelstwa francuskiego, wyraził administrator Collège de France, Jean Letronne, w liście z 2 kwietnia 1841¹¹. Rozpoczął się okres czekania i coraz to wznawianych starań, które trwały długo i ostatecznie nie dały rezultatu. W roku 1843 w liście do ministra spraw wewnętrznych Mickiewicz prośbę swoją wznowił, ale bezskutecznie (D 16, 545—547). Rychło do przyczyn niejako od poety niezależnych doszły powody, których sam dostarczył: charakter wykładów, zwłaszcza kursu czwartego, i ich zawieszenie, organizacja legionu we Włoszech, a najbardziej redagowanie „Trybuny Ludów”. Niebezpieczny ze względu na politykę zewnętrzną Francji — staje się Mickiewicz groźny dla polityki wewnętrznej. O uzyskaniu obywatelstwa mowy już być nie mogło. Mickiewiczowi groziło nawet wydalenie z Francji. Dopiero po zamachu stanu Ludwika Napoleona w grudniu 1851, wierny swoim napoleońskim złudzeniom, z nową nadzieją rozpoczął starania. Teka korespondencji urzędowej dotycząca tej sprawy zachowała się w archiwum Ministerstwa Sprawiedliwości BB¹¹₆₂₃ 7738 × 5, „Dossier Mickiewicz”. O istnieniu jej wiedział już syn poety, a nawet nazajutrz po rewolucji, 4 września 1870, udało mu się dotrzeć w kilku archiwach do niektórych dokumentów. „W wrześniu 1870 r. przepisałem dossier ojca mojego w prefekturze policji, znalazłem parę dokumentów o nim w archiwach Spraw Wewnętrznych i Ministerium Oświaty Publicznej. Dowiedziałem się, że inne dokumenta znajdują się w Archiwach Narodowych, dossier Mickiewicza nosi numer 7738×5. Udzielono mi z tego źródła parę dokumentów małej wagi”¹².

Z ogłoszonych przez Władysława Mickiewicza tekstów wynika, że wśród tych dokumentów znalazł się raport prefekta policji Departamentu Sekwany¹³ — tekst ów z niewielkimi zmianami powtarza zawarty w tece list prefekta do ministra sprawiedliwości z 22 września 1852. Kopię listu do ministra sprawiedliwości z 11 września 1855 W. Mickiewicz musiał znać przedtem, bo tekst zamieścił już w wydaniu *Korespondencji* z 1870 roku. Ponadto z innych archiwów zaczerpnął kilka dokumentów w tej kwestii, wśród nich korespondencję niechętnego Mickie-

¹⁰ Archives Nationales, teka F¹⁷ 13553 „Collège de France”.

¹¹ L. Mickiewicz, *Adam Mickiewicz, sa vie et son oeuvre*. Paris 1888, s. 198.

¹² *Adam Mickiewicz, sa vie et son oeuvre*, s. 343. — *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 4, s. 321.

¹³ *Adam Mickiewicz, sa vie et son oeuvre*, s. 355—358. — *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 4, Dodatek XLIX.

wiczowi ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z ministrem spraw zagranicznych¹⁴, dotyczącą opartego na donosach podejrzenia, że Mickiewicz podejmując wykłady w Collège de France miał jakoby podpisać zobowiązanie, że nie będzie się wypowiadał nieprzyjaźnie o polityce Rosji. Poszukiwania w Ministerstwie Spraw Zagranicznych tego domniemanego zobowiązania — nie dały wyniku pozytywnego.

Odnaleziona teka Ministerstwa Sprawiedliwości zawiera nie znany dotąd list Mickiewicza do księcia prezydenta Ludwika Napoleona z 22 lutego 1852, kopie prawie identycznego podania Mickiewicza do ministra sprawiedliwości z 6 marca 1853 i z 11 września 1855, pozwalające wnieść pewne poprawki do tekstu opublikowanego, oraz korespondencję ministra sprawiedliwości w sprawie starań Mickiewicza o uzyskanie obywatelstwa francuskiego w latach 1852—1855. W świetle odnalezionych materiałów rzecz ta przedstawia się następująco. Gdy 22 lutego 1852 Mickiewicz zwrócił się do księcia prezydenta Ludwika Napoleona w sprawie uzyskania naturalizacji, 8 marca minister sprawiedliwości poprosił o opinie ministra policji, prefekta policji oraz ministra oświecenia publicznego. Na podstawie otrzymanych negatywnych opinii ministra policji (z 20 marca) i prefekta policji (z 22 września) — w Ministerstwie Sprawiedliwości sporządzona została 27 września notatka z rezolucją odmowną. Na początku października decyzję tę zakomunikowano ministrowi policji oraz prefektowi policji Departamentu Sekwany, który przekazał ją Mickiewiczowi. Jeszcze wcześniej, bo na początku sierpnia, w rozmowie z komisarzem policji, Hébertem, Mickiewicz dowiedział się o niektórych wysuniętych przeciwko niemu zarzutach — wynikało z nich, że uważany jest za zwolennika poglądów socjalistycznych (D 16, 488—490).

W ciągu roku 1852 zaszły istotne zmiany w sytuacji służbowej Mickiewicza. 12 kwietnia Ludwik Napoleon na wniosek Fortoula definitywnie pozbawił Michele'ta, Quineta i Mickiewicza katedr w Collège de France. W wyniku wielu interwencji 30 października Fortoul podpisał rozporządzenie mianujące Mickiewicza bibliotekarzem w Bibliotece Arsenалу. Z tej więc racji Mickiewicz ponowił wówczas zachody o naturalizację. 6 marca 1853 przesłał ministrowi sprawiedliwości obszernie podanie, zawierające dotychczasowe dzieje tych starań i mylną informację, że prośby z 22 lutego 1852 w ogóle nie rozpatrywano z przyczyn formalnych, w związku z odwołaniem go ze stanowiska profesora. W sukurs Mickiewiczowi przyszedł książę Napoleon Bonaparte, który 17 marca poparł jego prośbę w liście do ministra sprawiedliwości, a ponadto w liście do prefekta policji z 23 kwietnia (K 3, 64—65). Minister sprawiedliwości zwrócił się ponownie o uzupełniającą informację do ministra policji i opierając się na niej, podjął decyzję w formie łagodniejszej nieco od poprzedniej, niemniej jednak odmowną, o czym zawiadomił księcia Napoleona Bonapartego.

W związku z powierzoną sobie misją na Wschód Mickiewicz postanowił raz jeszcze zwrócić się do władz francuskich z prośbą o przyznanie obywatelstwa. 11 września 1855, w dniu wyjazdu, przesłał tekst swego pisma z 6 marca 1852 do ministra sprawiedliwości. Prośby tej, już ostatniej, nie zdołano rozpatrzeć. Francja pozbawiona została zaszczytu, by Adam Mickiewicz wszedł w poczet jej obywateli.

¹⁴ Adam Mickiewicz, *sa vie et son oeuvre*, s. 352—354. — *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 4, Dodatek XLII, XLV, XLVI.

1. Autograf listu Mickiewicza do księcia prezydenta Ludwika Napoleona, z 22 lutego 1852

List napisany na dwóch kartkach złożonych o wymiarach 25×18 cm, papier kremowy gruby ze znakiem wodnym: „*Imprimerie Nationale 1850*”, z herbem Paryża w środku. Tekst mieści się na pierwszych dwóch stronach, pozostałe dwie czyste. W lewym górnym rogu, obok nagłówka, stempel opłaty skarbowej, numer rejestracyjny Archives Nationales; w lewym dolnym rogu uwaga: „*Enreg. O (rien depuis 1841)*”.

à Monseigneur

Le Prince Président de la République

Monseigneur.

Appelé, il y a onze ans, à remplir la chaire des littératures slaves au Collège de France, j'ai voulu dès lors acquérir la qualité de citoyen français. Je fis donc le quinze avril mil huit cent quarante et un devant M^r le Maire du Premier Arrondissement de Paris la déclaration prescrite par l'article 3 de la Constitution du 22 Frimaire an VIII¹⁵.

Depuis lors j'ai constamment résidé en France.

Je me trouve donc avoir rempli les conditions prévues par l'art. 6 de la loi du 3 décembre 1829¹⁶ sur la naturalisation des étrangers en France.

J'ai l'honneur de Vous demander de vouloir bien me faire délivrer des lettres de naturalité afin que je sois admis à jouir des droits de citoyen français.

Daignez agréer, Monseigneur, l'assurance de mon profond respect
Adam Mickiewicz

chargé du cours au Collège de France

Paris, Rue de l'Ouest, 44
le 22 février 1852

PRZEKŁAD

Do Jego Wysokości

Księcia Prezydenta Republiki

Wasza Wysokość,

Powołany 11 lat temu do objęcia katedry literatur słowiańskich w Collège de France, pragnąłem nabyć prawa obywatela francuskiego. Złożyłem więc 15 kwietnia 1841 przed merem Pierwszego Okręgu Paryża deklarację przewidzianą artykułem 3 Konstytucji z 22 *Frimaire*'a roku VIII¹⁵.

Od tego czasu stale przebywałem we Francji.

Sądzę więc, że spełniłem warunki przewidziane artykułem 6 ustawy z 3 grudnia 1829¹⁶, dotyczącym naturalizacji cudzoziemców we Francji.

Mam zaszczyt zwrócić się do Pana z uprzejmą prośbą o wyrażenie łaskawej

¹⁵ *Frimaire* — trzeci miesiąc w kalendarzu republikańskim (21, 22 lub 23 XI — 20, 21 lub 22 XII). W grudniu 1799, tj. w VIII roku Republiki, Bonaparte sporządził wspomnianą tu konstytucję.

¹⁶ W publikowanych tu dokumentach urzędowych dwukrotnie mowa o ustawie z 3 grudnia 1849.

zgody na wydanie mi aktu naturalizacji, aby mi wolno było korzystać z praw obywatela francuskiego.

Wasza Wysokość raczy przyjąć zapewnienie mego najgłębszego szacunku

Adam Mickiewicz
wykładający w Collège de France

Paryż, ulica de l'Ouest 44
22 lutego 1852

2. Brulion pisma ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbaticcio, do ministra policji, Charlemagne'a de Maupas, i prefekta policji Departamentu Sekwany, Pierre Pietriego, oraz do ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z 8 marca 1852

Na środku marginesu pisma zaznaczono: „*Urgent*”, a poniżej: „*Cons. le Mtre de la Police et le Mtre de l'Inston Publique faire remarquer que la suspension des cours doit particulièrement fixer l'attention du gouv. Consulter le Préfet de la Police. Urgent*”.

Paris, le 8 mars 1852

M^r le Ministre (de la Police) et cher Collè[gue],

le Sr Adam Bernard Mickiewicz, chargé du cours des littératures slaves au Collège de France, a formé une demande tendant à obtenir sa naturalisation.

Le cours que faisait le pétitionnaire ayant été suspendu, cette circonstance, en éveillant toute l'attention du Gouvernement, doit le rendre très circonspect dans l'examen de la demande et dans l'enquête prescrite par la loi du 3 décembre 1849. Je vous prie de vouloir bien me transmettre avec des renseignements sur la conduite, la position de famille et de fortune et les titres du pétit^re à la faveur qu'il sollicite, votre avis afin de savoir s'il en est digne, surtout au point de vue politique.

8 mars 1852 même lettre au Préfet de la Seine

8 mars 1852 même lettre au Ministre de l'Instr. Publique, en terminant ainsi le dernier paragraphe. Je vous prie de vouloir bien me communiquer tous les renseignements que votre départ^t possède sur cet étranger, notamment en raison des difficultés que son cours a suscitées, et de me faire savoir si, à votre avis, surtout au point de vue politique, cet étranger peut être admis sans aucun inconvénient à jouir des droits français.

PRZEKŁAD

Paryż, 8 marca 1852

Panie Ministrze (Policji) i Drogi Kolego,
pan Adam Bernard Mickiewicz, wykładający literatury słowiańskie w Collège de France, wniósł prośbę o uzyskanie obywatelstwa.

Ponieważ wykłady, które petent prowadził, zostały zawieszono, okoliczność ta zaprzęta uwagę rządu i skłania do dużej przezorności w rozpatrzeniu podania i w zastosowaniu dochodzenia przepisano ustawę z 3 grudnia 1849. Proszę Pana uprzejmie, by zechciał Pan przekazać mi informacje o zachowaniu się, sytuacji rodzinnej i majątkowej oraz o prawach petenta do łaski, o którą usilnie proszę, a także Pańską opinię pozwalającą ustalić, czy jest on tego godzien, przede wszystkim z punktu widzenia politycznego.

8 marca 1852 to samo pismo do Prefekta [Policji Departamentu] Sekwany

8 marca 1852 to samo pismo do Ministra Oświecenia Publicznego, z włączeniem końcowego ustępu. Proszę uprzejmie, by zechciał mi Pan przekazać wszystkie wiadomości, którymi rozporządza Pański departament odnośnie do tego obcokrajowca, szczególnie dotyczące trudności, które sprawiły jego wykłady, oraz poinformować mnie, czy obcokrajowiec ten mógłby pod względem politycznym bez szkody być dopuszczony do używania praw francuskich.

3. Odpowiedź ministra policji, Charlemagne'a de Maupas, z 20 marca 1852, na pismo ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbattucci¹⁷.

U góry arkusza nadruk po lewej stronie: „*Ministère de la Police Générale*”. Obok notatka: „*Classer en attendant les autres réponses. A[bbattucci]*”, a na marginesie: „*au sujet de la demande en naturalisation formée par le Sr Mickiewicz, réfugié polonais*”. Pod tekstem pierwszej strony: „*M. le Ministre de la Justice*”.

Paris, le 20 mars 1852

Monsieur le Ministre et Cher Collègue,

Vous m'avez fait l'honneur de me demander, par une lettre en date du 8 de ce mois, mon avis sur la suite qu'il convenait de donner à une demande en naturalisation formée par le Sr Adam Bernard Mickiewicz, réfugié polonais, chargé du cours de littérature slave au Collège de France.

A plusieurs reprises, l'attention du gouvernement a été appelée sur les actes à l'aide desquels cet étranger cherche à entretenir dans les rangs de l'émigration polonaise des illusions dangereuses, et à susciter à l'intérieur des embarras au Gouvernement Français. Avant le 13 juin il était le rédacteur en chef de la „Tribune des Peuples”, et, malgré les avertissements les plus sévères et dont il n'a tenu aucun compte, il a continué à prendre part à la rédaction de cette feuille incendiaire, tant qu'elle a existé. Le Sr Mickiewicz appartient à une catégorie exceptionnelle de réfugiés qui s'étaient fait les soutiens de plusieurs publications ayant pour but de pousser au désordre et de propager

¹⁷ Następną odpowiedź prefekta policji Departamentu Sekwany, z 22 września 1852, nie wymaga przytoczenia, powtarza bowiem — jak już zaznaczono — z niewielkimi zmianami tekst ogłoszony przez W. Mickiewicza (zob. przypis 13).

les doctrines du socialisme dans la classe ouvrière. Je dois ajouter que le Sieur Mickiewicz est le plus dangereux de tous les réfugiés polonais, parce que les ressources de son esprit et de son imagination lui permettent de propager, avec le plus de succès, les doctrines anarchiques et subversives.

Par ces motifs, que vous apprécierez, je l'espère, j'estime que dans l'intérêt de l'ordre, il n'y a pas lieu d'accorder la naturalisation au Sieur Mickiewicz.

Agrééz, Monsieur le Ministre et Cher Collègue, l'assurance de ma haute considération.

*Le Ministre de la Police Générale
de Maupas*

PRZEKŁAD

Paryż, 20 marca 1852

Panie Ministrze i Drogi Kolego,

Zaszczyciłeś mnie Pan zwracając się w liście z 8 bieżącego miesiąca z zapytaniem o moje zdanie w sprawie stanowiska, jakie należy zająć odnośnie do prośby o obywatelstwo, wniesionej przez pana Adama Bernarda Mickiewicza, emigranta polskiego, wykładającego literaturę słowiańską w Collège de France.

Kilkakrotnie uwagę rządu ściągało na siebie postępowanie tego obcokrajowca, dążące do podtrzymywania niebezpiecznych złudzeń wśród emigracji polskiej i przysporzenia rządowi francuskiemu kłopotów wewnętrznych. Przed 13 czerwca był on redaktorem naczelnym „Trybuny Ludów” i mimo najsurowszych ostrzeżeń, z którymi się bynajmniej nie liczył, nadal uczestniczył w redagowaniu tego podburzającego pisma, dopóki ono istniało. Pan Mickiewicz należy do tej wyjątkowej kategorii emigrantów, którzy stale popierają liczne publikacje mające na celu sianie zamętu i propagowanie idei socjalistycznych wśród klasy robotniczej. Winienem dodać, że pan Mickiewicz jest najbardziej niebezpieczny ze wszystkich emigrantów polskich, ponieważ zasoby jego umysłu i fantazji pozwalają mu głosić z największym powodzeniem doktryny anarchistyczne i wywrotowe.

Z powyższych względów, które jak mam nadzieję, podzieli Pan, sądzę, że nie można wyrazić zgody na przyznanie obywatelstwa panu Mickiewiczowi.

Proszę przyjąć, Panie Ministrze i Drogi Kolego, wyrazy mego wysokiego szacunku

Minister Policji Generalnej
de Maupas

4. Notatka sporządzona w Ministerstwie Sprawiedliwości 27 września 1852

Na marginesie notatka: „*Mr Mickiewicz ancien professeur au Collège de France dde de naturalisation. Comme le préfet et le ministre de la police et par les mêmes motifs, je propose le rejet. Abbatucci*”. Obok ostatniego akapitu tekstu: „*Il faudra donner avis du rejet du Mtre de la Police*”.

Le Sieur Mickiewicz (Adam Bernard) né en 1799, dans le Duché de Lituanie (Pologne), ancien professeur de littératures slaves au Collège

de France, demeurant à Paris, rue de l'Ouest 44, sollicite sa naturalisation.

Cet étranger a fait le 15 avril 1841, à la mairie de son domicile, la déclaration prescrite par l'article 3 de la constitution de l'an VIII¹⁸. Plus de dix années se sont écoulées depuis cette époque, de sorte qu'il se trouve remplir les conditions de l'article 6 de la loi du 3 X^{bre} 1849, et pourrait être naturalisé si les renseignements recueillis sur sa conduite politique ne faisaient obstacle à une pareille mesure.

Dès avant les événements de février 1848 les leçons du Sieur Mickiewicz au Collège de France avaient été suspendues par suite du scandale que causait dans le monde politique, littéraire et religieux sa propagande panslaviste en faveur de la Russie et hostile au gouvernement français.

Depuis février, il s'est activement occupé de la formation d'une légion polonaise. Il s'est rendu en Italie lors de l'insurrection de Rome et a cherché à agiter le pays. Enfin il a été à Paris l'un des principaux fondateurs et le rédacteur en chef de la „Tribune des Peuples”, journal démagogique. Il n'a abandonné ce poste que sur des menaces d'expulsion du territoire.

Cet étranger qui ne jouit pas d'une grande considération près des Polonais réfugiés est d'autant plus dangereux que son intelligence et son esprit lui permettent de propager avec le plus de succès les doctrines anarchiques et subversives.

Le Ministre de la Police et le Préfet de la Seine estiment que la demande ne doit pas être accueillie.

Je propose le rejet.

27. 7bre 1852

PRZEKŁAD

Pan Mickiewicz (Adam Bernard) urodzony w r. 1799 w Księstwie Litewskim (Polska), były profesor literatur słowiańskich w Collège de France, zamieszkały w Paryżu przy ulicy do l'Ouest 44, ubiega się o obywatelstwo.

Obcokrajowiec ten złożył 15 kwietnia 1841 w merostwie swego zamieszkania deklarację przepisaną artykułem 3 Konstytucji roku VIII¹⁸. Od tego czasu upłynęło ponad dziesięć lat, spełnione więc zostały warunki artykułu 6 ustawy z 3 grudnia 1849, i obywatelstwo mogłoby być przyznane, gdyby na przeszkodzie w tym względzie nie stanęły zebrane informacje o jego zachowaniu się politycznym.

Po wypadkach lutowych 1848 wykłady pana Mickiewicza w Collège de France zostały zawieszono skutkiem zgorszenia wywołanego w świecie politycznym, literackim i religijnym przez jego propagandę panslawistyczną na korzyść Rosji, a nieprzyjazną rządowi francuskiemu.

¹⁸ Zob. przypis 15.

Po lutym zajmował się czynnie formacją legionu polskiego, udał się do Włoch w czasie powstania w Rzymie i dążył do podburzania kraju. Wreszcie był on w Paryżu jednym z głównych założycieli i redaktorem naczelnym „Trybuny Ludów”, pisma demagogicznego. Zrezygnował z tego stanowiska dopiero pod groźbą wydalenia z terytorium Francji.

Obcokrajowiec ten, mimo że nie cieszy się zbyt wielkim poważaniem wśród polskich emigrantów, jest jednak bardzo niebezpieczny, ponieważ jego umysł i inteligencja pozwalają mu propagować z największym powodzeniem idee anarchiczne i wywrotowe.

Minister policji i prefekt [Departamentu] Sekwany sądzą, że jego prośba nie powinna być uwzględniona.

Proponuję odmowę.

27 września 1852

5. Brulion pisma ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbatucciego, do prefekta policji Departamentu Sekwany, Pierre Pietriego, z 7 października 1852

U góry marginesu: „avis du rejet”, poniżej: „Urgent”. Tekst ten zajmuje górną połowę strony, dolna mieści początek pisma przeznaczonego dla Maupasa (zob. poz. 6).

Paris, le 7. 8bre 1852

M^r le Préfet (Seine).

J'ai reçu la lettre du 22. 7bre dernier par laquelle Vous me donnez des renseignements sur Mr Mickiewicz, ancien professeur des littératures slaves au Collège de France, demeurant à Paris, rue de l'Ouest, N° 44.

Je pense comme Vous, et, par les mêmes motifs, que la demande de naturalisation formée par cet étranger ne peut être accueillie.

Je Vous prie de vouloir bien l'en informer.

PRZEKŁAD

Paryż, 7 października 1852

Panie Prefekcie [Departamentu] (Sekwany).

Otrzymałem list Pański z 22 września, w którym Pan przekazuje mi informacje o panu Mickiewiczu, byłym profesorze literatur słowiańskich w Collège de France, zamieszkałym w Paryżu, ulica de l'Ouest nr 44.

Podzielać Pańskie zdanie i powodując się tymi samymi racjami sędzę, że prośba o obywatelstwo złożona przez tego obcokrajowca nie może być przychylnie załatwiona. Proszę uprzejmie, by zechciał Pan zawiadomić go o tym.

6. Brulion pisma ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci Jacques Abbatucciego do ministra policji, Charlemagne'a de Maupas, z 9 października 1852

Na marginesie, obok nagłówka: „Avis du rejet”. Tekst rozpoczyna się pod pismem do Petriego (zob. poz. 5), kończy się na stronie następnej.

Au Ministre de la Police Générale

M^r le Ministre et Cher Collègue,

Vous m'avez donné, par votre lettre du 20 mars dernier, des renseignements sur Mr Mickiewicz, ancien professeur de littératures slaves au Collège de France, demeurant à Paris, rue de l'Ouest, N° 44, qui sollicitait sa naturalisation.

J'ai l'honneur de vous informer que j'ai partagé complètement votre avis sur l'inopportunité de la naturalisation sollicitée par Mr Mickiewicz, et que j'ai chargé M^r le Préfet de la Seine d'informer cet étranger qu'il ne sera pas donné suite à sa demande.

9. 8bre 1852

PRZEKŁAD

Do Ministra Policji Generalnej

Panie Ministrze i Drogi Kolego,

W swym liście z 20 marca przekazał mi Pan informacje o panu Mickiewiczu, byłym profesorze literatur słowiańskich w Collège de France, zamieszkałym w Paryżu przy ulicy de l'Ouest nr 44, który ubiega się o obywatelstwo.

Mam zaszczyt zawiadomić Pana, że całkowicie podzielam Pańskie zdanie, iż niewłaściwe byłoby przyznanie obywatelstwa ubiegającemu się o nie panu Mickiewiczowi, oraz że poleciłem prefektowi [Departamentu] Sekwany, by poinformował tego obcokrajowca, że jego prośba nie otrzyma dalszego urzędowego biegu.

9 października 1852

7. Podanie Mickiewicza do ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbattucciono, z 6 marca 1853

Tekst obcej ręki, podpisany przez Mickiewicza, odpowiada z niewielkimi różnicami tekstowi opublikowanemu w Wydaniu Jubileuszowym. Różnice są następujące:

Rękopis	D 16, 507—508
<i>s'engageaient par des lettres employé au Collège</i>	<i>s'engageaient par lettres employé au Collège de France</i>
<i>à qui un Polonais puisse jurer fidé- lité sans déroger</i>	<i>à qui un Polonais puisse jurer sans déroger</i>
<i>S. E. M^r le Ministre de l'Instruction publique</i>	<i>S. Excellence Monsieur de Ministre de l'Instruction publique</i>
<i>regarder comme un témoignage de l'in- térêt dont Sa Majesté Impériale daigne m'honorer</i>	<i>regarder comme un témoignage de l'in- térêt dont Sa Majesté daigne m'ho- norer</i>

Ponadto: kilku skrótom odpowiadają w Wydaniu Jubileuszowym wyrazy w pełnym brzmieniu (co zresztą może wynikać z zasad przyjętych przez edytorów — zob. D 14, 618); odmienny podział na akapity; w trzech miejscach rękopisu podkreślenia.

Brak końcowej formuły: „*J'ai l'honneur...*” Po tekście, u dołu karty: „*Paris/ 6 mars 1853./ 76, rue Notre Dame des Champs*”.

Do listu załączono odpisy: deklaracji w merostwie z 15 kwietnia 1841, sporządzonej 7 stycznia 1843¹⁹; początkowego fragmentu listu Cousina z 9 września 1840 z obietnicą naturalizacji; listu Letronne'a z 2 kwietnia 1841.

8. List księcia Napoleona Bonaparte do ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbaticcio, z 17 marca 1853

W lewym górnym rogu pisma: „*Division civile examiner de nouveau cette affaire — m'en parler. A[bbaticcio]*”, i niżej: „*Me remettre le dossier*”.

Paris, le 17 mars 1853

Mon cher Abbaticcio,

Mr Adam Mickiewicz, ancien professeur au Collège de France, a fait dès 1841 les déclarations nécessaires pour obtenir sa naturalisation. Sa demande a été rejetée. Je viens vous demander de faire reprendre cette instance et de lui donner une solution favorable. J'ai le plus vif désir de faire quelque chose pour Mr Mickiewicz auquel l'Empereur lui-même porte un intérêt tout particulier dont il lui a naguère donné la preuve en le faisant nommer bibliothécaire à l' Arsenal. J'espère donc que vous voudrez bien donner les ordres nécessaires pour que cette affaire soit reprise de suite.

Recevez, Mon Cher Abbaticcio, l'assurance de ma haute considération et de toute mon amitié.

Napoléon Bonaparte

PRZEKŁAD

Paryż, 17 marca 1853

Mój Drogi Abbaticcio,

Pan Adam Mickiewicz, były profesor Collège de France, złożył w 1841 r. deklaracje potrzebne do uzyskania obywatelstwa. Jego prośba została odrzucona. Zwracam się do Pana o ponowne rozpatrzenie tej usilnej prośby i wydanie przychylniej decyzji. Gorąco pragnę uczynić coś dla pana Mickiewicza, dla którego Cesarz osobiście żywi szczególne zainteresowanie, czemu dał niedawno wyraz, mianując go bibliotekarzem w Arsenale. Mam nadzieję, że wyda Pan niezbędne zarządzenia, by wznowiono sprawę natychmiast.

Proszę przyjąć, mój Drogi Abbaticcio, wyrazy mego wysokiego poważania i prawdziwej przyjaźni.

Napoleon Bonaparte

¹⁹ Zapewne o tym odpisie mowa w liście Mickiewicza do ministra spraw wewnętrznych z 1843 roku. Wynikałoby z tego, że datę listu należy ustalić na styczeń, a nie na marzec, jak D 15, 545—547.

9. Brulion listu ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbatucciego, do ministra policji, Charlemagne'a de Maupas, z 31 marca 1853

Na marginesie pisma uwaga: „*Très urgent*”.

31 mars 1853

(Police)

Mr le M^{tre} et Cher Col[lègue],

le 8 mars 1852 je vous ai consulté sur la demande de Mr Mickiewicz, ancien professeur au Collège de France, ayant pour objet d'obtenir la naturalisation. Vous me fites l'honneur de me répondre le 20 du même mois que Mr Mickiewicz était le plus dangereux de tous les réfugiés polonais et que vous parliez dans l'intérêt de l'ordre qu'il n'y avait pas lieu de le naturaliser. En cons. la demande a été rejetée et je vous en ai donné avis par une lettre le 7. 8bre d^{er}.

Mr Mickiewicz vient de m'adresser une nouvelle supplique, fondée lorsque l'Empereur l'a récemment nommé bibliothécaire à l'Arsenal, ce qui semble absoudre son péché.

Je vous prie de vouloir bien faire vérifier avec soin quelle est sa conduite actuelle et me donner votre avis le plus promptement possible sur le point de savoir s'il convient ou non d'accueillir la demande.

PRZEKŁAD

31 marca 1853

(Policja)

Panie Ministrze i Drogi Kolego,

8 marca 1852 zasięgałem Pańskiej opinii odnośnie do prośby pana Mickiewicza, byłego profesora Collège de France, dotyczącej uzyskania obywatelstwa. Zaszczycił mnie Pan odpowiedzią 20 tego samego miesiąca, iż pan Mickiewicz jest najbardziej niebezpieczny ze wszystkich emigrantów polskich, i stwierdził Pan, iż w interesie porządku w żadnym wypadku nie może on otrzymać obywatelstwa. Wskutek tego prośba została odrzucona, o czym zawiadomiłem Pana w liście z 7 października.

Pan Mickiewicz przysłał mi oto nową suplikę, opierając się na tym, że Cesarz mianował go właśnie bibliotekarzem Arsenalu, co oznaczałoby, że jego przewinienia zostały przebaczone.

Proszę uprzejmie, by Pan był łaskaw dokładnie sprawdzić, jakie jest jego obecnie zachowanie się, oraz donieść mi o tym jak najszybciej, czy należy prośbę tę spełnić, czy też nie.

10. Odpowiedź ministra policji, Charlemagne'a de Maupas, z 10 kwietnia 1852, na list ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbattucciego

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Ministère de la Police Générale*”. Na marginesie uwaga: „*Au sujet Mr Mickiewicz*”. U dołu pierwszej stronicy dopisek: „*M. le Garde des Sceaux*”.

Paris, le 10 Avril 1853

Monsieur le Ministre et Cher Collègue,

j'ai pris connaissance de la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser le 31 mars d^{er}, et par laquelle vous avez exprimé le désir de connaître mon opinion sur la suite qu'il y avait lieu de donner à la demande formée par M. Mickiewicz, à l'effet d'obtenir la naturalisation française.

Je me plais à reconnaître que cet écrivain paraît être aujourd'hui revenu à des sentiments plus modérés, et, j'espère que désormais sa conduite politique ne motivera aucune plainte sérieuse. Toutefois, l'administration ne saurait se dissimuler qu'au milieu des idées napoléoniennes qu'il professe se mêlent des doctrines exaltées et des théories dont l'application serait dangereuse. Je ne crois donc pas prudent d'admettre M. Mickiewicz à la nationalité française, et j'estime qu'il y a lieu d'ajourner sa demande.

Agréez, Monsieur le Ministre et Cher Collègue, l'assurance de ma haute considération.

*Le Ministre Secrétaire d'État
au Dép^t de la Police Générale
de Maupas*

PRZEKŁAD

Paryż, 10 kwietnia 1853

Panie Ministrze i Drogi Kolego,

zapoznałem się z treścią listu z 31 marca, którego przysłaniem zaszczycił mnie Pan i wyraził życzenie poznania mojej opinii odnośnie do biegu sprawy złożenia przez pana Mickiewicza prośby o uzyskanie obywatelstwa francuskiego.

Z przyjemnością przyznaję, że pisarz ten zdaje się obecnie żywić poglądy bardziej umiarkowane, mam więc nadzieję, że w przyszłości jego zachowanie się polityczne nie będzie budzić żadnych poważniejszych zastrzeżeń. Jednakże Administracja nie może zataić, że głoszone przez niego idee napoleońskie łączą się z pełnymi egzaltacji teoriami, których realizacja mogłaby być niebezpieczna. Nie wydaje mi się więc, aby było przezornie przyznać p. Mickiewiczowi obywatelstwo francuskie, i sądzę, że prośba jego winna ulec odroczeniu.

Proszę przyjąć, Panie Ministrze i Drogi Kolego, wyrazy mojego wysokiego poważania

Minister Sekretarz Stanu
w Departamencie Policji Generalnej
de Maupas

11. Notatka sporządzona w Ministerstwie Sprawiedliwości 15 kwietnia 1853

Na marginesie pisma uwaga: „Comme M^r le Ministre de la Police. Je propose d'ajourner la d^de de naturalisation de Mr Mickiewicz. Abbatucci”.

Le Sⁿ Mickiewicz (Adam Bernard), né en 1799 dans le duché de Lituanie, demeurant à Paris, sollicite la naturalisation.

Une demande de naturalisation formée par cet étranger en 1852 a été rejetée. Ses opinions démagogiques sont, en effet, notoires. Nommé professeur de littérature slave au Collège de France, il avait profité de cette position pour émettre publiquement les doctrines les plus subversives ou les plus extravagantes en politique comme en religion. Le scandale produit par ses leçons contraignit bientôt le gouvernement de Louis-Philippe à suspendre son cours.

Depuis 1848 il s'est montré dévoué à tous les partis révolutionnaires; il s'est mêlé à l'insurrection de Rome; a cherché à agiter l'émigration polonaise et a publié en France sous le titre de „La Tribune du Peuple” [!] un journal incendiaire. Une menace d'expulsion a pu seule le forcer au silence.

Il renouvelle aujourd'hui sa demande dans des conditions un peu moins défavorables. Il a été nommé récemment bibliothécaire à l'Arsenal; le Prince Napoléon Bonaparte le recommande d'une manière pressante; et le Ministre de la Police se plaint à reconnaître que cet écrivain paraît être revenu à des sentiments plus modérés. Il ajoute toutefois que „l'Administration ne saurait se dissimuler qu'au milieu des idées napoléoniennes qu'il professe se mêlent des doctrines exaltées et des théories dont l'application serait dangereuse. Je ne crois donc pas, ajoute M. le Ministre de la Police, qu'il soit prudent d'admettre M. Mickiewicz à la nationalité française et j'estime qu'il y a lieu d'ajourner sa demande”.

Le Conseil d'État, sans aucun doute, s'il était consulté, donnerait un avis défavorable.

Je propose le rejet, au moins quant à présent.

15 avr. [18]53

A[bbatucci]

PRZEKŁAD

Pan Mickiewicz (Adam Bernard), urodzony w r. 1799 w Księstwie Litewskim, zamieszkały w Paryżu, ubiega się o obywatelstwo.

Prośba o obywatelstwo złożona przez tego obcokrajowca w 1852 r. została odrzucona. Jego poglądy demagogiczne są w istocie powszechnie znane. Mianowany profesorem literatury słowiańskiej w Collège de France, wykorzystywał to stanowisko do publicznego głoszenia idei najbardziej wywrotowych, czy też najbardziej dziwacznych pod względem politycznym i religijnym. Zgorszenie wywołane przez te wykłady zmusiło w końcu rząd Ludwika Filipa do ich zawieszenia.

Po roku 1848 przejawiał swoje oddanie wszystkim partiom rewolucyjnym: zamieszany był w powstaniu rzymskim; usiłował poruszyć emigrację polską i publikował we Francji pod tytułem „Trybuna Ludu” [!] pismo podburzające. Dopiero groźba, iż zostanie wydalony, zmusiła go do milczenia.

Ponawia on obecnie swoją prośbę w sytuacji nieco mniej niekorzystnej. Mianowany został niedawno bibliotekarzem Arsenau; książę Napoleon Bonaparte popiera go bardzo usilnie; Minister Policji z przyjemnością przyznaje, że pisarz ten zdaje się żywić poglądy bardziej umiarkowane. Dodaje jednak, że „Administracja nie może zataić, iż głoszone przez niego idee napoleońskie łączą się z pełnymi egzaltacji teoriami, których realizacja mogłaby być niebezpieczna. Nie wydaje mi się więc, aby było przezornie przyznać p. Mickiewiczowi obywatelstwo francuskie, i sądzę, że prośba jego winna ulec odroczeniu”.

Rada Stanu, jeśliby została zapytana, bez wątpienia, wydałaby opinię nieprzychylną.

Proponuję odrzucić, przynajmniej tymczasem.

15 kwietnia [18]53

A[bbatucci]

12. Brulion odpowiedzi ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbatucciego, z drugiej połowy kwietnia 1853, na list księcia Napoleona Bonaparte

W lewym górnym rogu uwaga: „Urgent”.

Monseigneur le Prince Napoléon Bonaparte

Monseigneur,

J'ai l'honneur de vous recommander d'une manière pressante la demande de naturalisation formée par Monsieur Adam Mickiewicz, nommé récemment bibliothécaire à l'Arsenal.

J'ai consulté mon collègue de la police générale, afin de m'entourer de tous les renseignements nécessaires s'il était d'avis que la naturalisation soit accordée à votre protégé. Le Ministre de la Pol. Gen. a pensé que cette faveur devait être ajournée: il m'a fait connaître que Mr Adam Mickiewicz, ex-professeur de langue slave au Collège de France, s'est fait remarquer avant la révolution de février par l'exaltation de ses opinions et qu'il avait profité de sa position professorale pour émettre publiquement les doctrines les plus subversives ou les plus extravagantes en politique comme en religion.

2
28
892
repondu

Monsieur le Ministre,

173190

Notre Excellence ayant bien voulu ordonner pour les trimestres passés la subvotion extraordinaire qui m'a été accordée par le ministre précédent, à la charge pour moi de faire un catalogue raisonné des manuscrits slaves qui se trouvent à la bibliothèque royale, j'ai plusieurs fois essayé d'exécuter ce travail, mais comme il exige une grande assiduité et qu'il m'est impossible d'employer mon temps autrement que pour mon cours, je ne puis me flatter d'avoir rempli ma charge et je ne crois pas pas même pouvoir m'en acquitter dans le courant de l'année prochaine. Cependant, le catalogue en question au moins m'aurait permis de donner une notice spéciale sur ces anciens

2253

Autograf listu Mickiewicza do ministra oświecenia publicznego, Abła Villemaina, z 2 września 1841. [1]

monuments slaves est absolument nécessaire
vu leur haute importance paléographique
historique et littéraire; je crois donc de mon
devoir de proposer à Votre Excellence de
confier à un autre ce travail. Je me permets
de mon emploi à la Bibliothèque, et je renonce
au traitement qui m'est alloué à ce titre.
Il m'est en même temps permis de présenter en même
temps à Votre Excellence mon remplaçant,
j'oserais lui recommander un jeune
slavophile, seul en France, à ce que
je sache, qui s'occupe de la paléographie
slave. C'est Monsieur Jastrzebski. Il est
avantagieusement connu dans les pays
slaves par ses travaux littéraires; il sort
de l'École Royale des Chartes, et il s'est
déjà fait connaître en France par ses
études bibliographiques dont M^{or} Champol-
lion-Figeac, son ancien professeur

a parlé

Autograf listu Mickiewicza do ministra oświecenia publicznego, Abła Villemaina,
z 2 września 1841. [2]

a parlé avec beaucoup d'éloges, dans la seizième
édition de sa paléographie universelle.

Daignez, Monsieur le Ministre, agréer
l'assurance du plus profond respect avec lequel
j'ai l'honneur d'être
de Votre Excellence,

le très humble et très obéissant serviteur,

Adam Mickiewicz, chargé du cours
de littératures slaves au collège de France

Paris, le 2 septembre,
1841.

N° 1 d'Amsterdam N° 1.

à Monseigneur
Le Prince Président de la
République.

Monseigneur.

Appelé il ya onze ans, à remplir
la chaire des littératures slaves
au collège de France, j'ai voulu
détors acquiescer la qualité de
citoyen français. Je fit donc le
quatre avil mil huit cent quarante
et un devant M^{le} le Maire
du premier arrondissement de Paris
la déclaration prescrite par l'article
3, de la constitution du 22 février
an VIII.

Depuis lors j'ai constamment
résidé en France.

Je me tiens donc avoir rempli

5B 623 x 5, 7438
O. W. 2000 1881

Autograf listu Mickiewicza do księcia prezydenta Ludwika Napoleona,
z 22 lutego 1852. [1]

les conditions prévues par l'art. 6
de la loi du 3 Décembre 1822 sur
la naturalisation des étrangers
en France.

Mais l'honneur de vous demander
de vouloir bien me faire
délivrer des lettres
de naturalité afin que
je sois admis, à jouir des droits
de citoyen français.

Daignez agréer Messieurs
l'assurance de mon profond
respect.

Adam Mickiewicz

Paris. Rue de l'ouest. 24
le 22 février 1852.

chargé du cours
au Collège de France

30 Mars 1853
CIRIACI

Appelé en 1840 par le Gouvernement français,
pour occuper une chaire au Collège de France, je ne pouvais
devenir titulaire de cette chaire qu'à condition d'accepter la
nationalité française. Je fis en conséquence en 1841, le 15 Août, et
ma déclaration, à la Mairie du Paroisse de Saint-Martin, qui devint,
après dix ans de séjour en France, me faire acquiescer les droits
de citoyen. Cependant, M. Victor Casimir, alors Ministre de
l'Instruction publique, et M. Letronne, administrateur du
Collège de France, s'engageaient par des lettres officielles
ff. (voir les copies ci-jointes) de obtenir de votre part une
décision qui abrégeât en ma faveur les délais fixés par
la législation. Je n'ai pas eu de voir accepter cette faveur.
Je n'ai pas voulu non plus profiter de facilités de naturalisation
offertes aux étrangers par le Gouvernement provisoire de
la République. J'ai préféré rester dans ma situation
d'étranger employé au Collège de France, et c'est
qu'après l'acte du 2 Décembre 1852, et l'établissement définitif
du Gouvernement Napoléonien, que j'ai présenté à M. le Garde
des Sceaux une demande de naturalisation. Le Gouvernement
de Napoléon, tant dans ma conviction, le seul à qui on
peut jamais jurer fidélité sans déroger à son honneur
national, mais avant que l'Empire ne soit sorti au bas
d'Etat, une ordonnance publiée dans le Moniteur vint me
dévoquer de mes fonctions de professeur. La situation nouvelle
qui m'a été faite par cette ordonnance, fut dans doute la
cause de la fin de non recevoir opposée à ma demande.

ARCHIVES
NATIONALES

Podanie Mickiewicza do ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci,
Jacques Abbaticchio, z 6 marca 1853. [1]

Cependant j'ai eu l'honneur d'être nommé bibliothécaire
à la bibliothèque de l'arsenal. S. E. M. le Ministre de
l'instruction publique, en me communiquant l'arrêté de
ma nomination, m'a officiellement autorisé à la
regarder comme un témoignage de l'intérêt dont sa
Majesté Impériale dirige m'honore.

Devenu ainsi fonctionnaire public, je crois
maintenant pouvoir réitérer ma demande de
naturalisation auprès de S. E. M. le Garde des Sceaux.
Les expressions déjà citées de S. E. M. le Ministre de
l'instruction publique qui m'assurent de la bienveillance
de Sa Majesté Impériale, paraissent m'autoriser
souverainement à me déclarer dès aujourd'hui
votre fidèle sujet.

Adam Mickiewicz

Paris

6. Mars 1853.

70 rue Notre Dame des Champs

Monsieur le Ministre!

ARCHIVES
NATIONALES

MINISTÈRE DE LA JUSTICE
14 SEPT.
1855

Appelé en 1840. par le Gouvernement français pour occuper une Chaire au Collège de France je ne pouvais devenir titulaire de cette chaire qu'à condition d'accepter la nationalité française. Je fis en conséquence en 1841. le 13. Avril, ma déclaration à la Mairie du 1er Arrondissement, qui devait après dix ans de séjour en France, me faire acquiescer les droits de citoyen.

1

Cependant Mr. Nier Cousin alors Ministre de l'Instruction publique et Mr. Lezoune Administrateur du Collège de France s'engageaient par des lettres officielles (voir les copies ci-jointes) d'obtenir des bords du Roi une décision qui absouvit en ma faveur les devoirs fixés par la législation. Je n'ai pas eu devoir profiter des facilités offertes aux étrangers par le Gouvernement de la République. J'ai préféré de rester dans ma situation d'étranger employé au Collège à titre provisoire.

C'est qu'après l'Acte du 2 Décembre de 1852. et l'établissement définitif du Gouvernement Napoléonien, que j'ai présenté à Monsieur le Gardien des Sceaux une demande de naturalisation, le Gouvernement de Napoléon étant dans

vous.

A votre Excellence Monsieur le Gardien des Sceaux.

Kopia podania Mickiewicza do ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbaticcio, z 11 września 1855. [1]

ma conviction le seul, à qui un Polonais puisse
jurer fidélité, sans déroger à son honneur national.
Mais avant que l'affaire ne fut portée au Con-
seil d'Etat, une Ordonnance publiée dans le
Moniteur, vint me révoquer de mes fonctions de
Professeur. La situation nouvelle qui m'a été
faite par cette ordonnance, fut sans doute la cause
de la fin de non-recevoir, opposée à ma demande.

Cependant j'ai eu l'honneur d'être nommé Bibli-
othécaire à la bibliothèque de l'Arcenal. S. E. M.
le Ministre de l'Instruction publique, en me com-
muniçant l'arrêté de ma nomination, m'a officielle-
ment autorisé à la regarder comme un témoignage
de l'intérêt dont Sa Majesté Impériale daigne m'honorer.
Devenu ainsi fonctionnaire public
je crois maintenant pouvoir réitérer ma demande
de naturalisation, auprès de Son Excellence
le Gardien des Sceaux. Les expressions déjà citées de
S. E. M. le Ministre de l'Instruction publique qui
m'assurent de la bienveillance de Sa Majesté Impé-
riale, paraissent m'autoriser souverainement à me
déclarer dès aujourd'hui Son fidèle sujet.

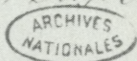
J'ai l'honneur Monsieur le Ministre
d'être de Votre Excellence
le plus obéissant serviteur

Fait à Paris le 11 Septembre
1855.

A. Mickiewicz

Kopia podania Mickiewicza do ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci.
Jacques Abbaticchio, z 11 września 1855. [2]

Registre des pièces authentiques
laissées à la disposition de S. A. le Prince
Czartoryski par M. A. Mickiewicz P.

- 3
1. Nomination de Mr. Mickiewicz comme profes-
seur de l'Académie de Louvain, par le Congrès
d'Etat et le Conseil académique 21. 7bre 1837.
 2. Nomination de professeur au Collège de France
avec l'engagement de naturalisation après la
1re année de séjour en France 9. 7bre 1840.
 3. Collège de France fait la promesse de natura-
lisation par Mr. Letronne 2. Avril 1841.
 4. Ministre de l'In. publique Villermain promet l'
augmentation de traitement 27. 8bre 1842.
 5. Nommé Bibliothécaire de la Bibli: de l'Assenal
par l'Orde de l'Empereur 31. 8bre 1854.
 6. Copie de la Requête de naturalisation adressée
au Gard. des Sceaux 11. 2bre 1855.
 7. Lettre au Prince Czartoryski l'autorisant
à faire des démarches en son nom.

Spis dokumentów
pozostawionych przez Mickiewicza do dyspozycji księcia Czartoryskiego

*Cher
 que cette première
 est pour de la Commission
 à un seul membre
 H.S.*

La jouissance des droits religieux et civils que
 le Gouvernement Ottoman accorde à ses sujets
 chrétiens ne saurait pas de provoquer chez les
 Slaves de la Turquie et des Principautés du Danube
 des manifestations d'une grande vitalité scientifique
 et littéraire, elle ne réunira toutes leurs tendances
 nationales.

Ils possèdent déjà des Ecoles publiques, des biblio-
 thèques et des imprimeries. Ces établissements
 créés sous l'influence de la Russie en depe-
 raient tous. Les derniers événements politiques
 mettent fin à cette influence. Les Slaves libres
 maintenant de manifester leurs véritables sym-
 pathies tournent leurs regards vers l'Occident -
 c'est à la France qu'ils viendraient demander
 des avis et des conseils, sur toutes les questions
 concernant l'Instruction publique. On peut même
 prévoir, qu'ils se trouveront plus d'une fois dans
 la nécessité de solliciter du Gouvernement français
 ses bons offices.

Il serait donc utile pour le Gouvernement français
 d'avoir une idée exacte de la situation des peuples
 turco-slaves, au point de vue scientifique et
 littéraire et de s'informer:

1. Quelle a été l'influence de la Russie sur les progrès

*Donner à 2. mil
 de M. Mickiewicz
 20: de Munich
 de G. Chazy
 M. C. Minnie*

A. Mickiewicz — Pierwszy projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód, z 15 czerwca 1855. [1]

des Sciences et des Lettres chez les Slaves de la
Turquie et des pays du Danube depuis le Règne
de Pierre le Grand.

2. Quels étoient les moyens dont la Russie se servoit
habituellement, pour étendre son influence sur
les Slaves.
3. Quels sont en matière d'instruction publique, les
lois, les ordonnances, et les coutumes, actuellement
en vigueur chez les Slaves de la Turquie et ceux
des pays danubiens.
4. Quels sont les rapports, entre la hiérarchie
ecclésiastique et les personnes employées dans
les établissemens de l'Instruction publique.
5. Quelle a pu être l'influence de la France sur
les Lettres et sur l'état social des Slaves.
6. Quels seroient les moyens à employer pour
encourager le mouvement scientifique et litté-
raire chez les Slaves, tout en les tenant
dans les limites de la situation politique telle
qu'elle leur a été faite par les Traités existans.

Paris le 13 Juin 1855.

Depuis la révolution de février il s'est mêlé à l'insurrection romaine, il a cherché à agiter l'émigration polonaise, a publié en France un journal incendiaire „La Tribune du Peuple” [!]. Une menace d'expulsion a pu seule le forcer au silence. Quoique la position de Mr Adam Mickiewicz semble aujourd'hui meilleure et paraisse revenir à des sentiments politiques plus modérés, il ne m'est pas possible d'être d'un avis contraire à celui de mon collègue de la police générale et je pense que la solution demandée par Monsieur Mickiewicz doit être ajournée.

Agrééz

Le Garde des Sceaux

PRZEKŁAD

Jego Wysokość Księżę Napoleon Bonaparte

Wasza Wysokość,

Mam zaszczyt przedstawić Panu pośpiesznie sprawę prośby o obywatelstwo złożonej przez pana Mickiewicza, mianowanego niedawno bibliotekarzem w Arsenale.

Zasięgnąłem rady swego kolegi z policji generalnej, żeby być zorientowanym we wszystkich koniecznych danych oraz by poznać jego opinię, czy możliwe jest uzyskanie obywatelstwa przez Pańskiego protegowanego. Minister policji generalnej uważa, iż łaska ta powinna być odroczone. Powiadomił mnie, że pan Adam Mickiewicz eks-profesor języka słowiańskiego w Collège de France, przed rewolucją lutową zwrócił na siebie uwagę egzaltacją sądów, że wykorzystywał swoje stanowisko profesora, aby publicznie głosić idee najbardziej wywrotowe i najbardziej dziwaczne zarówno pod względem politycznym, jak religijnym.

Po rewolucji lutowej zamieszany był w powstanie rzymskie, szukał możliwości poruszenia emigracji polskiej, wydawał we Francji podburzający dziennik „Trybuna Ludu” [!]. Tylko groźba wydalenia zmusiła go do milczenia. Jakkolwiek obecnie sytuacja pana Mickiewicza wydają się lepsza i zdawałoby się, iż wraca on do bardziej umiarkowanych poglądów politycznych, nie wydaje mi się rzeczą możliwą, bym mógł być zdania przeciwnego niż kolega z policji generalnej, i sądzę, że decyzja w sprawie prośby pana Mickiewicza powinna być odroczone.

Proszę przyjąć...

Strażnik Pieczęci

13. Kopia podania Mickiewicza do ministra sprawiedliwości i strażnika pieczęci, Jacques Abbaticcio, z 11 września 1855

Tekst obcej ręki, podpisany przez Mickiewicza, powtarza podanie z 6 marca 1853, z wyjątkiem ustępu zrekonstruowanego w Wydaniu Jubileuszowym i zamieszczonej tam końcowej formułki „*J'ai l'honneur...*” Wydawcy mylnie potraktowali ten tekst, znany z kopii W. Mickiewicza: nie jako podanie, ale jako urzędową kopię wystawioną w dniu wyjazdu Mickiewicza na Wschód (D 16, 510), dlatego również mylnie określili datę ściśle z tym podaniem związanego listu Mickiewicza do Czartoryskiego (D 16, 511). W. Mickiewicz pisze na ten temat: „Za radą księcia Czartoryskiego podał znów prośbę o obywatelstwo, a raczej przepisał dawne swe

podanie, zmieniając jedynie datę. W *dossier* Mickiewicza (Archives Nationales, dossier 7738X5) w Archiwach Państwa dodany jest do prośby spis dołączonych do niej dokumentów. Znajdują się one może dotąd w tej tece²⁰.

Spis istotnie się znalazł — oto jego treść (tekst obcej ręki; brak podpisu):

[14.] *Registre des pièces authentiques laissées à la disposition de S. A. le Prince Czartoryski par Mr A. Mickiewicz.*

1. *Nomination de Mr Mickiewicz comme professeur de l'Académie de Lausanne, par le Conseil d'État et le Conseil académique, 21. 7bre 1837.*

2. *Nomination de professeur au Collège de France avec l'engagement de naturalisation après la 1re année de séjour en France, 9. 7bre 1840.*

3. *Collège de France fait la promesse de naturalisation par Mr Letronne, 2 Avril 1841.*

4. *Ministre de l'In. Publique Villemain promet l'augmentation de traitement, 27. 8bre 1842.*

5. *Nommé bibliothécaire de la Bibli. de l'Arsenal par l'ordre de l'Empereur, 31. 8bre 1852.*

6. *Copie de la Reguête de naturalisation donnée au Garde des Sceaux, 11. 7bre 1855.*

7. *Lettre au prince Czartoryski l'autorisant à faire des démarches en son nom.*

PRZEKŁAD

Spis dokumentów autentycznych, zostawionych do dyspozycji
Jego Wysokości Księcia Czartoryskiego przez pana A. Mickiewicza

1. Nominacja pana Mickiewicza jako profesora Akademii w Lozannie, przez Radę Państwa i Radę Akademicką, z 21 września 1837 r.

2. Nominacja na profesora Collège de France z zobowiązaniem do naturalizacji po pierwszym roku pobytu we Francji, z 9 września 1840.

3. Collège de France czyni przyrzeczenie naturalizacji, przez p. Letronne, z 2 kwietnia 1841.

4. Minister oświecenia publicznego Villemain przyrzeka podwyższenie poborów, 27 października 1842.

5. Mianowany bibliotekarzem Biblioteki Arsenalu rozkazem Cesarza z 31 października 1852.

6. Odpis podania o obywatelstwo, doręczonego Strażnikowi Pieczęci 11 września 1855.

7. List do ks. Czartoryskiego z upoważnieniem poczynienia starań w imieniu pana Mickiewicza.

W tece dochowały się pozycje 2, 3 i 6. Powyższy spis oraz treść listu do Czartoryskiego wskazują niewątpliwie, że w dniu wyjazdu Mickiewicz do tekstu podania, przekazanego Czartoryskiemu tego samego dnia wcześniej, dołączył wymienione w spisie dokumenty wraz z listem, który powinien być oznaczony datą 11 września 1855, a nie, jak w Wydaniu Jubileuszowym — około 6 marca 1853.

²⁰ *Zywoł Adama Mickiewicza*, t. 4, s. 422.

Bibliotekarz Arsenалу

Dekret Ludwika Napoleona z 12 kwietnia 1852, odwołujący Mickiewicza ze stanowiska w Collège de France, pozbawił go jednocześnie przysługującej mu z tego tytułu pensji, którą w zmniejszonej wysokości 3000 franków pobierał jako pozostający na urlopie od chwili zawieszenia wykładów. W rodzinie Mickiewicza, jak to określiła Celina, „zaszła próba materialna”. Z pomocą pośpieszył książe Napoleon Bonaparte, jego ojciec Hieronim oraz — znająca Mickiewicza i zbliżona do prezydenta — Hortensja Cornu, która przygotowała w tej sprawie notatki przeznaczone dla Ludwika Napoleona oraz dla ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, i ministra spraw wewnętrznych, Jean Persigny'ego. W tece F¹⁷ 21329 „*M. Mickiewicz. Bibliothèque de l' Arsenal*” zachowała się notatka o tych wstawiennictwach, bez podpisu i daty, opatrzona na pierwszej stronie u góry uwagą i inicjałami Fortoula, co świadczy, że była dla niego zestawiana — być może przez panią Cornu. Końcowe stwierdzenie tej notatki, jak wiadomo, nie było zgodne z rzeczywistością.

1. Tekst notatki w sprawie Mickiewicza, sporządzonej dla ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula; kwiecień-maj 1852

Mr Mickiewicz, poète polonais et professeur de littérature slave au Collège de France, est destitué. Le Prince Président le connaît, sait les services qu'il lui a rendus et le dévouement sans bornes qu'il porte à sa cause. On l'accuse de mysticisme, parce qu'il considère Napoléon comme un second Messie! Mr Mickiewicz est malade, il a six enfants, une femme, et est sans aucune ressource; depuis qu'il a perdu son traitement qui était de 3000 f., il est dans une misère profonde. Le Prince Jérôme avait proposé au Prince Président de lui faire continuer son traitement moitié par l'Intérieur, moitié par l'Instruction Publique sur les fonds de secours aux gens de lettres, Le Prince a semblé préférer lui faire donner une place. Le Prince Jérôme rappelle au Prince Président combien il serait urgent de voir aboutir ses bonnes intentions. — Mr Mickiewicz vient d'être naturalisé français.

PRZEKŁAD

Pan Mickiewicz, poeta polski i profesor literatury słowiańskiej w Collège de France, został odwołany ze stanowiska. Książe Prezydent zna go, pamięta przysługi, jakie mu wyświadczył, oraz oddanie bez granic, jakie ujawnia dla jego sprawy. Oskarża się go o mistycyzm, ponieważ uważa Napoleona za drugiego Mesjasza! Pan Mickiewicz jest chory, ma sześcioro dzieci, żonę i jest bez żadnych środków utrzymania. Od czasu gdy stracił pensję, wynoszącą 3000 fr., znajduje się w wielkiej biedzie. Książe Hieronim zaproponował Księżu Prezydentowi, aby nadal wypłacać mu pensję, połowę przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, połowę przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego z funduszu pomocy dla literatów. Książe wolałby dać mu jakąś posadę. Książe Hieronim przypomina Księżu Prezydentowi, jak pilną jest rzeczą, by te dobre intencje zo-

stały zrealizowane. Pan Mickiewicz niedawno otrzymał obywatelstwo francuskie.

Interwencje księcia Napoleona Bonapartego odniosły skutek. W końcu czerwca przywrócono pensję, a 30 października Fortoul podpisał rozporządzenie mianujące Mickiewicza bibliotekarzem Biblioteki Arsenалу²¹. Rozpoczął się ostatni etap paryskiego okresu życia Mickiewicza, etap niewątpliwie najsmutniejszy — długiej choroby i śmierci Celiny, nieustannych trudności finansowych, udrczającej pracy. Pełne przygnębienia są informacje zawarte w listach tego okresu.

„Po różnych przesładowaniach dano mi miejsce w Bibliotece. Mam tylko dwa tysiące franków pensji, co jest na Paryż niczym” (D 16, 496) — donosi bratu Franciszkowi w grudniu 1852. W innych listach pisze: „Obowiązki terażniejszej służby bibliotecznej nie wymagają wysilenia, ale mi zabierają pół tygodnia i dość są uciążliwe” (D 16, 502). „Doniosłem już, zdaje mi się, o moich terażniejszych zatrudnieniach służbowych, które są raczej nudne niż trudne. Ja się wcale nie skarżę na nic, ale słyszę, że wielu uważa podobną służbę za lichą i poniżającą” (D 16, 515).

Wprawdzie nie zgadza się z takim zdaniem, sądząc, że są to „humory i nałogi pańskie”, które kwitną wśród emigracji mimo długiego biedowania, ale określenie było jak najbardziej trafne. Bez uczucia głębokiego zażenowania i dziś jeszcze trudno oglądać dokumenty tej służby bibliotecznej dotyczące.

W tekach F¹⁷ 3485 „*Bibliothèque de l' Arsenal, Budget, Personnel, Matériel*” za lata 1852—1855 zachowały się listy płac, przesyłane każdego miesiąca do ministra oświecenia publicznego. W liście płac za listopad po raz pierwszy widnieje nazwisko oraz podpis Mickiewicza z określeniem funkcji: „*Bibliothécaire*”, i zaznaczeniem wysokości pensji rocznej 2000 fr., miesięcznie 166,65. Zaangażowanie Mickiewicza nie zmieniło budżetu biblioteki, nie uległa bowiem zmianie liczba pracowników. Do listopada na liście płac widniało nazwisko Berger de Xivrey (funkcja: „*Conservateur adjoint*”) z pensją roczną 2300 fr. W listopadzie nazwisko to znikło z listy płac, a na jego miejsce przesunięty zostaje dotychczasowy bibliotekarz Ravaisson, opróżnione zaś miejsce Ravaissona zajmuje Mickiewicz. Odtąd każdego miesiąca aż do października 1855 Mickiewicz kwitował odbiór pensji kładąc swój podpis stale między nazwiskami „*Cordier Bibliothécaire*” i „*Thierry Sous-Bibliothécaire*”. Zmieniały się formularze. Począwszy od stycznia 1854, zwiększono liczbę rubryk, a nazwiska, tytuły i sumy akuratnie wykaligrafowano tuszem oraz wyszczególniono pobierany podatek, który u Mickiewicza wynosił 8,33 fr. Ostatecznie otrzymywał więc miesięcznie 158,32 fr. Nazwisko jego wypisano: „Mickiewicz”. Nie domagał się poprawienia tej pomyłki — i tak już figurował na listach płac do końca. W lipcu 1855 zmienił się format list: szerokie formularze zastąpiono podłużnymi, ale nazwisko „Mickiewicz” figuruje w nich nadal. Listy te zawierają 38 podpisów poety, gdyż z lutego i listopada 1854 zachowały się po dwie listy²². Podpisywał się „A. Mickiewicz”, jedynie na dwóch identycznych listach z listopada 1854 widnieje pełne „Adam Mickiewicz”.

W listopadzie 1855 przy nazwisku „Mickiewicz” podpisu brak, a na marginesie znajduje się uwaga: „*M. Mickiewicz n'a pas signé à l'Émargement, étant absent,*

²¹ Znajdujący się w tece tekst nominacji ogłosiła wraz z fotokopią D. Wrotnowska, *Ostatnia nominacja Mickiewicza*. W: *Adam Mickiewicz. Księga w stulecie zgonu*. Londyn 1955, s. 520—521.

²² Za sierpień 1855 Mickiewicz pokwitował wprawdzie odbiór swej pensji Ravaissonowi, ale listę podpisał.

pour le service de l'Empereur en exécution d'une décision de Mr le Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes".

Na liście grudniowej rubrykę Mickiewicza wykreślono i całe gotowe podsumowanie listy poprawiono. Do listy załączone zostało oddzielne zlecenie: „*État pour servir au paiement du reliquat d'appointement dû à feu M. Mickiewicz, Bibliothécaire de l'Arsenal, décédé le 26 novembre 1855*”, i niżej, w jednej z rubryk: „*Traitement intégral pour 26 jours 144,42*”. Po wielu miesiącach na podstawie tego zlecenia Ministerstwo Oświecenia Publicznego wydało zarządzenie wypłaty skrupulatnie wyliczonej należności za 26 dni listopada, na nazwisko Wołowskiego (Ludwika).

2. Zarządzenie wypłaty

W lewej górnej części karty nadruki (dane szczegółowe — odręcznie): „*Service de l'Instruction Publique. Dépenses de l'Exercice 1855, Chap. XIX Art^e 2. [odręcznie:] Bibliothèque de l'Arsenal*”. Poniżej: „*Somme à ordonnancer Ci Fr. 144. 42. C. Objet de la dépense [odręcznie:] Décompte dû aux héritiers de Mr Mickiewicz, bib^{re} de l'Arsenal, décédé à Constantinople, le 26 novembre 1855*”. Niżej widnieją uwagi: „*Minute*”, „*Exercice chap.*” Po stronie prawej u góry karty nadruk: „*Ministère de l'Instruction Publique et des Cultes*”. Brak podpisu.

Le Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes

Arrête ce qui suit:

La somme de cent quarante-quatre francs, quarante-deux centimes sera ordonnancée au nom de M. Wołowski, rue Bergère N° 35, pour acquitter le décompte de vingt-six jours de novembre 1855 dû aux héritiers de M. Mickiewicz, bibliothécaire à l'Arsenal, décédé à Constantinople.

Cette somme sera imputée sur le crédit alloué au chapitre XIX article 2 Budget de l'Exercice 1855.

Paris, le 29 X^{bre} 1856

PRZEKŁAD

Minister Oświecenia Publicznego i Wyznań

postanowił, co następuje:

Suma stu czterdziestu czterech franków i czterdziestu dwóch centimów winna być zlecona do wypłaty na nazwisko p. Wołowskiego, ulica Bergère nr 35, aby po potrąceniu uregulować należność za dwadzieścia sześć dni listopada 1855 spadkobiercom p. Mickiewicza, bibliotekarza Arsenалу, zmarłego w Konstantynopolu.

Suma ta zaliczona zostanie do kredytu przyznanego z pozycji XIX artykułu 2 Budżetu rocznego 1855.

Paryż, 29 grudnia 1856

Jednak na listach plac Biblioteki Arsenalu wykaligrafowany „Mickiewicz” widniał jeszcze długo — przygotowano widocznie zapas takich list, i aż do czerwca 1857 każdego miesiąca rubrykę tę wykreślano.

IV. Wyjazd na Wschód

Na audyencji u Napoleona III w dniu 11 czerwca 1855 książę Adam Czartoryski przedstawił projekt powierzenia Mickiewiczowi naukowej misji historyczno-literackiej na Wschodzie, wyjaśnił jej zadania, poruszył także sprawę finansową tego wyjazdu. Czartoryskiemu udało się przekonać cesarza o celowości tej misji i uzyskać jego zgodę. „Rzecz została zasadniczo a pozytywnie załatwiona od razu, a jeżeli będzie się wlokła, będzie już w tym zasługa nieudolności i złej woli ministra oświaty Fortoula i niektórych urzędników Ministerstwa Spraw Zagranicznych”²³.

Znane są istotne cele wyjazdu Mickiewicza na Wschód. Misja naukowa, z której poeta zresztą również pragnął się sumiennie wywiązać, miała ułatwić tę podróż. Mickiewicz ułożył więc projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód. Do niedawna były znane dwa teksty tej instrukcji, ogłoszone przez W. Mickiewicza²⁴: krótszy — zachowany w stenogramie podyktowanym przez poetę Armandowi Levy'emu, publikowany w edycjach dzieł Mickiewicza pt. *Projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód*, oraz dłuższy — urzędowy tekst instrukcji, różniący się od poprzedniego kilkoma uzupełnieniami, wprowadzonymi zapewne w Ministerstwie Oświecenia Publicznego. W roku 1955 Tadeusz Domański odnalazł w paryskich Archives Nationales trzeci projekt, z datą 15 czerwca 1855, znacznie różniący się od dwóch poprzednich, i nadesłał jego odpis wraz z przekładem do redakcji Wydania Narodowego, które ogłosiło przekład jako *Uzupełnienie projektu instrukcji*²⁵. W Wydaniu Jubileuszowym tekst ten został opuszczony.

Dokument ten oraz urzędowy tekst instrukcji, jak również korespondencję Fortoula z ministrem spraw zagranicznych, Aleksandrem Walewskim, i znaną z publikacji W. Mickiewicza korespondencję Czartoryskiego z Fortoulem²⁶ zawiera teka F¹⁷ 2992 „*M. Mickiewicz Mission dans la Turquie d'Europe [...]*”.

Z listu Czartoryskiego do Fortoula z 25 czerwca 1855 wynika, iż po audyencji u Napoleona III udał się Czartoryski do Fortoula, by omówić z nim sprawę misji na Wschód oraz załatwić Mickiewiczowi audyencję. W czasie rozmowy Fortoul wypowiedział swoje uwagi na temat misji — na ich podstawie Mickiewicz przygotował pismo, które mu miał zamiar wręczyć. Z winy Fortoula do audyencji nie doszło, i dlatego pismo to Czartoryski załączył do swego listu z 25 czerwca.

Ogłaszane niżej dokumenty świadczą, iż 27 czerwca Fortoul zwrócił się do Walewskiego w sprawie projektu misji, załączając pismo Mickiewicza. Spośród celów misji Fortoul wymienia badanie problemów odnoszących się do oświecenia

²³ M. Handelsman, *Adam Czartoryski*. T. 3, cz. 2. Warszawa 1950, s. 481—482.

²⁴ *Adam Mickiewicz, sa vie et son oeuvre*, s. 249—251, 361—364.

²⁵ A. Mickiewicz, *Dzieła*. Wydanie Narodowe. T. 13. Warszawa 1955, s. 142—143, 229.

²⁶ *Adam Mickiewicz, sa vie et son oeuvre*, s. 248—249. — *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 4, s. 472—473.

publicznego oraz poszukiwanie ciekawych dokumentów w bibliotekach, nie wspomina zaś o poruszanej kilkakrotnie w projekcie z 15 czerwca sprawie wpływów Rosji. Otóż o poszukiwaniach bibliotecznych nie ma mowy w projekcie z 15 czerwca 1855. Píše się o nich natomiast w *Projekcie instrukcji w sprawie misji na Wschód*, gdzie z kolei Rosja w ogóle nie jest wymieniona. Wynika stąd, że do swego listu z 25 czerwca Czartoryski nie dołączył — jak sądzili redaktorzy Wydania Narodowego — projektu z 15 czerwca, lecz właśnie *Projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód*. Projekt z 15 czerwca opatrzony jest u góry na marginesie uwagą skierowaną do kancelarii Ministerstwa: „*Charles garder. Cette première note remplie par le Prince Czartoriski au nom de M. Miskewicsh*”, podpisaną inicjałami HF, czyli Hipolita Fortoula. Uwaga ta napisana została niewątpliwie po otrzymaniu projektu drugiego, załączonego do listu Czartoryskiego z 25 czerwca, o czym zresztą świadczy stempel Ministerstwa pod uwagą, datowany 28 czerwca.

Wydaje się więc, że w czasie swej wizyty u Fortoula, zapewne 15 czerwca, Czartoryski w imieniu Mickiewicza przedstawił ułożony przez poeetę, a przynajmniej przy jego udziale, pierwszy projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód. Fortoul widocznie zwrócił uwagę na zbyt wyraźne powiązanie tekstu z aktualną sytuacją polityczną. Zgodnie z tymi sugestiami, przekazanymi przez Czartoryskiego, Mickiewicz przygotował w najbliższych dniach po 15 czerwca nowy, właściwy *Projekt instrukcji*, w którym wszystkie uwagi dotyczące Rosji zostały pominięte. Tekst ten, załączony do listu Czartoryskiego do Fortoula z 25 czerwca, przesłany później przez Fortoula Walewskiemu 27 czerwca i zwrócony przez niego wraz z pismem z 20 sierpnia — nie zachował się w tece F¹⁷ 2992. Nieco później uzupełniony, m. in. przez włączenie punktów 3 i 4 projektu z 15 czerwca, *Projekt ów* przyjęty został przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego jako instrukcja urzędowa misji Mickiewicza na Wschód.

Na pismo Fortoula z 27 czerwca, o niewątpliwie negatywnej wymowie przynajmniej co do naukowej części projektowanej misji, Walewski odpowiedział dopiero 20 sierpnia. On więc, w każdym razie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, a nie Fortoul, ponosi winę za tak długą zwłokę. W pozytywnej odpowiedzi Walewskiego podniesione zostały poza celami naukowymi inne, nie określone przez niego polityczne aspekty wyjazdu. Fortoul nie mógł dłużej oponować, zaczęły się więc targi o stronę finansową misji Mickiewicza. W piśmie z 17 sierpnia Fortoul zawiadomił Walewskiego, że przyznał Mickiewiczowi 1500 fr., ale z budżetu r. 1856, oraz zaproponował, by również Ministerstwo Spraw Zagranicznych przyznało subsydlum — z czym Walewski się zgodził w swej odpowiedzi z 6 września, przeznaczając na ten cel 500 fr. miesięcznie. 5 września Fortoul zawiadomił Mickiewicza o swej decyzji²⁷ i podpisał rozporządzenie w tej sprawie; 8 września przesłał odpowiednie pismo do Biblioteki Arsenau. Jego tekst wraz z odpowiedzią dyrektora Biblioteki odnalazł się w tece F¹⁷ 21329.

1. A. Mickiewicz. Pierwszy projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód, z 15 czerwca 1855

Tekst obcej ręki. W górnej części marginesu uwaga: „*Charles garder. Cette première note remplie par le Prince Czartoriski au nom de M. Mickewicsh*”

²⁷ Brulion znajduje się w tece, tekst ogłoszony w: *Żywot Adama Mickiewicza*, t. 4, Dodatek LXVII.

H. F[ortoul]"; w dolnej: „Classer au dossier de M. Mickiewicz. Doer de mission. On a consulté M. le Ministre des Aff. Étrangères”.

La jouissance des droits religieux et civils que le Gouvernement Ottoman accorde à ses sujets chrétiens ne manquera pas de provoquer chez les Slaves de la Turquie et des Principautés du Danube des manifestations d'une grande vitalité scientifique et littéraire, cette vie résume toutes leurs tendances nationales.

Ils possèdent déjà des écoles publiques, des bibliothèques et des imprimeries. Ces établissements créés sous l'influence de la Russie en dépendaient tous. Les derniers événements politiques mettent fin à cette influence. Les Slaves libres maintenant de manifester leurs véritables sympathies tournent leurs regards vers l'Occident — c'est à la France qu'ils viendront demander des avis et des conseils, sur toutes les questions concernant l'instruction publique. On peut même prévoir qu'ils se trouveront plus d'une fois dans la nécessité de solliciter du Gouvernement français ses bons offices.

Il serait donc utile pour le Gouvernement français d'avoir une idée exacte de la situation des pays turco-slaves au point de vue scientifique et littéraire et de s'informer:

1. *Quelle a été l'influence de la Russie sur les progrès des sciences et des lettres chez les Slaves de la Turquie et des pays du Danube depuis le règne de Pierre le Grand.*

2. *Quels étaient les moyens dont la Russie se servait habituellement pour étendre son influence sur les Slaves.*

3. *Quels sont en matière d'instruction publique les lois, les ordonnances et les coutumes actuellement en vigueur chez les Slaves de la Turquie et ceux des pays danubiens.*

4. *Quels sont les rapports, entre la hiérarchie ecclésiastique et les personnes employées dans les établissements de l'instruction publique.*

5. *Quelle a pu être l'influence de la France sur les lettres et sur l'état social des Slaves.*

6. *Quels seraient les moyens à employer pour encourager le mouvement scientifique et littéraire chez les Slaves, tout en les laissant dans les limites de la situation politique telle qu'elle leur a été faite par les traités existants.*

Paris, le 15 juin 1855

2. Brulion pisma ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, do ministra spraw zagranicznych, Aleksandra Walewskiego, z 27 czerwca 1855

U góry marginesu: „Mickiewicz”, poniżej nadruk: „*Cabinet du Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes*”. W lewym dolnym rogu uwaga: „*M. le Ministre des Affaires Etrangères*”.

Paris, le 27 juin 1855

M[onsieur] le M[inistre] et Ch[er] C[ollègue],

Le Prince Czartoriski m'a fait l'honneur de me remettre, en l'appuyant de sa recommandation, une demande de mission en Turquie, formée par un de ses compatriotes, M. Mickiewicz. Ce voyage aurait pour objet d'étudier sur les lieux les questions qui se rattachent à l'instruction publique de l'Empire Ottoman, et de rechercher dans les bibliothèques les documents curieux qui peuvent y être renfermés. Cette dernière partie de la mission a déjà été confiée à un membre de notre École d'Athènes qui poursuit en ce moment ses travaux dans les bibliothèques de Constantinople et dans les couvents grecs. Quant à l'étude de l'organisation de l'instr. publique dans un pays comme la Turquie, je ne pense pas qu'elle puisse promettre à la France des résultats intéressants.

J'ai pensé à propos toutefois, M. et C. C., de vous communiquer la demande de M. Mickiewicz afin que vous vouliez bien me faire renseigner si, au point de vue politique, les travaux dont il s'agit pourront présenter quelque avantage; c'est à vous aussi qu'il appartient d'apprécier si, dans les circonstances actuelles, une mission de cette nature peut être confiée à M. Mickiewicz avec utilité.

Ag[réez]

Le M[inistre]

PRZEKŁAD

Paryż, 27 czerwca 1855

Panie Ministrze i Drogi Kolego,

Książę Czartoryski zaszczycił mię złożeniem na moje ręce opatrzonej swym poparciem prośby w sprawie misji do Turcji, przedstawionej przez jednego z jego rodaków — p. Mickiewicza. Podróż ta miałaby mieć na celu zbadanie na miejscu problemów dotyczących oświecenia publicznego w Cesarstwie Otomańskim oraz poszukiwania w bibliotekach ciekawych dokumentów, które mogą być tam przechowywane. Ta ostatnia część misji została już powierzona jednemu z członków naszej Szkoły Ateńskiej, który kontynuuje w chwili obecnej swoje prace w bibliotekach w Konstantynopolu i w klasztorach greckich. Odnośnie zaś do badań organizacji oświecenia publicznego w takim kraju jak Turcja — nie sądzę, by mogły one obiecywać Francji wyniki interesujące.

Sądziłem jednakże, Panie Ministrze i Drogi Kolego, iż byłoby rzeczą właściwą przedstawienie Panu prośby p. Mickiewicza, aby mógł mnie Pan łaskawie powiadomić, czy z punktu widzenia politycznego prace, o których mowa, mogą przedstawiać jakąś korzyść; do Pana również należy ocena, czy w obecnych warunkach misja tego rodzaju może być powierzona z pożytkiem panu Mickiewiczowi.

Proszę przyjąć...

Minister

3. Odpowiedź ministra spraw zagranicznych, Aleksandra Walewskiego, na pismo z 20 sierpnia 1855 do ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Ministère des Affaires Étrangères, Direction Politique*”; obok ukośnie wpisano: „*M. Charles. Le M^{tre} des Af. Ét. pense qu'on peut utilement confier à M. Mickiewicz une mission dans la Turquie d'Europe non seulement sur l'organisation de l'instruct. publ., mais encore sur d'autres sujets intéressant le gouvernement de S. M. Donner imméd^t la mission sur les fonds de 1856. M. le M. Walewski. Compte tenu sur le budget des Affaires Étrangères H. F[ortoul].*”. Na marginesie, w poprzek: „*Re [wyraz nieczytelny] M. le Ministre des Aff. Étrangères, lui dire que rien ne s'opposant désormais au projet de mission de M. Mickiewicz, M. le Ministre de l'Instruction Publique vient de la charger d'une mission ayant pour but [wyraz nieczytelny] que la situation du crédit de 1855 ne permettant pas de lui donner cette année une indemnité pour les frais de voyage, le Ministre prend dès à présent l'engagement de lui donner à son retour une indemnité de 1500 frs de 1856, mais que cette indemnité n'étant pas suffisante pour payer [wyraz nieczytelny] les frais de la mission, il espère que M. le Ministre des Aff. Étrangères voudra bien de son côté accorder une somme qui permettra à M. Mickiewicz d'entreprendre son voyage*”. U dołu pierwszej stronicy: „*A son Excellence le Ministre de l'Instruction Publique*”.

Monsieur et Cher Collègue,

Vous m'avez fait l'honneur de me communiquer le programme d'une mission littéraire dans la Turquie d'Europe, dont Mr Mickiewicz demande à être chargé par votre département, et vous avez bien voulu me consulter sur l'utilité de cette mission.

J'ai pris connaissance de la note de Mr Mickiewicz qui accompagnait votre lettre et dont je vous fait ci-joint le renvoi. Je pense qu'une telle mission peut être confiée avec quelque utilité à ce savant et je vous serais obligé dans le cas où vous donneriez suite à ce projet, de me faire part des observations que Mr Mickiewicz aurait recueillies, non seulement sur l'organisation de l'instruction publique dans la Turquie d'Europe, mais encore sur d'autres sujets qui seraient de nature à intéresser le gouvernement de Sa Majesté.

Agréez, Monsieur et Cher Collègue, l'assurance de ma haute considération.

A. Walewski

PRZEKŁAD

Paryż, 20 sierpnia 1855

Szanowny Panie i Drogi Kolego,

Uczyniłeś mi Pan zaszczyt przedstawiając mi program misji literackiej do Turcji europejskiej, o której to misji zlecenie przez Pański departament ubiega się pan Mickiewicz, oraz był Pan łaskaw radzić się mnie co do pożytku tej misji.

Zaznajomiłem się z notatką pana Mickiewicza załączoną do Pańskiego listu, którą Panu niniejszym zwracam. Sądzę, że misja taka może być z pewnym pożytkiem powierzona temu uczonemu i będę Panu zobowiązany, jeżeli zechce Pan wprowadzić w życie ten projekt i zawiadomić mnie o obserwacjach, które pan Mickiewicz zbierze nie tylko odnośnie do organizacji oświecenia publicznego w Turcji europejskiej, ale również odnośnie do innych spraw, które charakterem swoim mogłyby interesować rząd Jego Cesarskiej Mości.

Proszę przyjmąć, Szanowny Panie i Drogi Kolego, zapewnienia mego wysokiego poważania.

A. Walewski

4. Brulion odpowiedzi ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z 27 sierpnia 1855 na pismo ministra spraw zagranicznych, Aleksandra Walewskiego

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Ministère de l'Instruction Publique et des Cultes*”, poniżej: „*objet [odręcznie:] Mission littéraire dans la Turquie d'Europe*”.

Paris, le 27 août 1855

A M^r le Ministre des Affaires ÉtrangèresM^r le Ministre et Cher Collègue,

Je m'empresse de vous remercier de la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire en réponse à celle que je vous ai adressée au sujet du projet de mission de Mr Mickiewicz.

Rien ne s'oppose désormais à ce que ce projet, auquel vous avez bien voulu donner votre assentiment, reçoive son exécution, et j'ai l'honneur de vous annoncer que je suis disposé à envoyer M. Mickiewicz dans la Turquie d'Europe, pour y étudier la situation des pays greco-slaves au point de vue scientifique et littéraire, et spécialement l'organisation de l'enseignement public.

Malheureusement les fonds portés au budget de 1855 et destinés à encourager les recherches qui ont pour objet les sciences et les lettres se trouvent complètement absorbés, et je ne puis que prendre l'engagement de donner à Mr Mickiewicz une indemnité de 1500 francs sur le crédit de 1856, et lui conserver pendant toute la durée de voyage son traitement de bibliothécaire de l'Arsenal.

Cette somme est évidemment insuffisante pour tous les frais qu'entraînera ce voyage; et puisque vous appréciez comme moi tous les avantages que le gouvernement de l'Empereur peut en retirer, j'ai lieu d'espérer, Monsieur le Ministre et Cher Collègue, que vous voudrez bien concourir à son accomplissement en accordant à Mr Mickiewicz sur les fonds de votre ministère une subvention qui lui permettra d'entreprendre la mission qui lui est confiée.

Agréez

PRZEKŁAD

Paryż, 27 sierpnia 1855

Do Pana Ministra Spraw Zagranicznych

Panie Ministrze i Drogi Kolego,

Spieszę Panu podziękować za zaszczytowanie mię pismem w odpowiedzi na list, który Panu wysłałem w sprawie projektu misji pana Mickiewicza.

Nic już nie stoi na przeszkodzie, aby projekt ten, który Pan łaskawie zaaprobował, mógł być zrealizowany, i mam zaszczyt Pana zawiadomić, że jestem skłonny wysłać p. Mickiewicza do Turcji europejskiej celem zbadania sytuacji w krajach grecko-słowiańskich z punktu widzenia naukowego oraz literackiego, a zwłaszcza organizacji nauczania publicznego.

Niestety, fundusze w budżecie na r. 1855 przeznaczone na badania w zakresie nauki i literatury są całkowicie wyczerpane, mogą więc jedynie zobowiązać się do wypłacania wynagrodzenia w wysokości 1500 franków panu Mickiewiczowi z kredytów r. 1856, a ponadto zachować mu pensję bibliotekarza Arsenалу za cały okres trwania podróży.

Suma ta jest oczywiście niewystarczająca na pokrycie wszystkich wydatków, jakie pociągnie za sobą ta podróż, a ponieważ docenia Pan, tak jak i ja, wszystkie korzyści, których może ona przysporzyć rządowi Jego Cesarskiej Mości, mam nadzieję, Panie Ministrze i Drogi Kolego, iż zechce Pan współuczestniczyć w jej realizacji przez przyznanie panu Mickiewiczowi subwencji z funduszy Pańskiego Ministerstwa, która pozwoli mu przedsięwziąć powierzona misję.

Proszę przyjąć..

5. Rozporządzenie ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z 5 września 1855

O wydaniu tego rozporządzenia Fortoul zawiadomił Mickiewicza w piśmie z tegoż dnia ²⁸.

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Ministère de l'Instruction Publique et des Cultes, Secrétariat*”. Pod podpisem Fortoula: „*Pour ampliation Le Chef du Secrétariat, Charles Forlen*”.

Le Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes

²⁸ Jw.

Arrête:

Mr Mickiewicz, bibliothécaire à la Bibliothèque de l'Arsenal, est chargé d'une mission dans la Turquie d'Europe, pour examiner la situation des pays greco-slaves au point de vue scientifique et littéraire, et spécialement étudier l'organisation de l'enseignement public.

Il recevra pour cette mission une indemnité de quinze cents francs qui sera payée à son retour.

Fait à Paris, le 5. 7bre 1855

Signé: H. Fortoul

PRZEKŁAD

Minister Oświecenia Publicznego i Wyznań
postanawia:

Pan Mickiewicz, bibliotekarz Biblioteki Arsenалу, ma powierzoną misję w Turcji europejskiej w celu zbadania sytuacji krajów grecko-słowiańskich z punktu widzenia naukowego i literackiego, a zwłaszcza poznania organizacji nauczania publicznego.

Za wykonanie tej misji otrzyma on wynagrodzenie w wysokości tysiąca pięciuset franków, płatne po jego powrocie.

Dane w Paryżu, 5 września 1855.

Podpisał: *H. Fortoul*

6. Odpowiedź ministra spraw zagranicznych, Aleksandra Walewskiego, z 6 września 1855, na pismo ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula

Sprawa subwencji przyznanej przez Walewskiego znana była dotychczas z informacji pośredniej²⁹.

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Ministère des Affaires Étrangères, Direction Politique*”. U dołu karty uwaga: „*A Son Excellence le Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes*”.

Paris, le 6 septembre 1855

Monsieur et Cher Collègue,

Par votre lettre en date du 27 août dernier, vous m'avez fait l'honneur de me demander de concourir aux frais de la mission de Mr Mickiewicz, par une subvention prise sur les fonds de mon département.

Je m'empresse de vous annoncer que j'ai l'intention d'accorder à Mr Mickiewicz une allocation mensuelle de cinq cents francs pendant le cours de sa mission.

Agréé, Monsieur et Cher Collègue, l'assurance de ma haute considération.

A. Walewski

²⁹ M. Handelsman, *Mickiewicz w latach 1853—1855*. Warszawa 1933, s. 65—66.

PRZEKŁAD

Paryż, 6 września 1855

Szanowny Panie i Drogi Kolego,

W swym liście z 27 sierpnia br. zaszczyliłeś mię Pan zwracając się do mnie o współuczestnictwo w wydatkach związanych z misją pana Mickiewicza przez przyznanie mu zasiłku pieniężnego z funduszków mojego departamentu.

Spieszę Panu donieść, że zamierzam przyznać panu Mickiewiczowi w okresie trwania jego misji zasiłek miesięczny w wysokości pięciuset franków.

Proszę przyjąć, Szanowny Panie i Drogi Kolego, wyrazy mego wysokiego poważania

A. Walewski

7. Brulion listu ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z 8 września 1855, do dyrektora Biblioteki Arsenau, Laurenta d'Ar-dèche

W lewym górnym rogu nadruk: „*Ministère de l'Instruction Publique et des Cultes*”. Na marginesie uwaga: „*Objet avis de décision*”.

Paris, le 8. 7bre 1855

A. M. l'Administrateur de la Bibliothèque de l'Arsenal

M. l'Administrateur,

J'ai l'honneur de vous informer que je viens de donner à M. Mickiewicz, bibliothécaire à la Bibl. de l'Arsenal, une mission pour étudier, dans la Turquie d'Europe, la situation des pays greco-slaves au point de vue scientifique et littéraire et spécialement quant à l'organisation de l'enseignement public.

M. Mickiewicz est, en conséquence, autorisé à suspendre son service à la Bibl. pendant la durée de la mission dont il est chargé.

Le M[inistre]

PRZEKŁAD

Paryż, 8 września 1855

Do P. Administratora Biblioteki Arsenau

Panie Administratorze,

Mam zaszczyt zawiadomić Pana, iż powierzyłem właśnie p. Mickiewiczowi, bibliotekarzowi w Bibliotece Arsenau, misję mającą na celu zbadanie w Turcji europejskiej sytuacji krajów grecko-słowiańskich z punktu widzenia naukowego i literackiego, a zwłaszcza pod względem organizacji nauczania publicznego.

Pan Mickiewicz upoważniony jest w związku z tym do zawieszenia swoich obowiązków w Bibliotece na czas trwania zleconej mu misji.

Minister

8. Odpowiedź dyrektora Biblioteki Arsenalu, Laurenta d'Ardèche, z 10 września 1855, na list ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Bibliothèque de l' Arsenal*”.

Paris, le 10 septembre 1855

*A Son Excellence Le Ministre
de l'Instruction Publique et des Cultes*

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur d'accuser réception à votre Exc. de sa lettre du 8 courant, m'annonçant qu'elle vient de donner une mission scientifique et littéraire pour l'Orient à M. Mickiewicz, bibliothécaire à la Bibliothèque de l' Arsenal.

J'ai pris les mesures convenables pour que la suspension du service de M. Mickiewicz n'apporte aucun changement nuisible au service général de l'établissement dont l'administration m'est confiée.

J'ai l'honneur d'être, Monsieur le Ministre, de votre Excellence le très humble et très obéissant serviteur.

*Laurent
Conservateur-administrateur*

PRZEKŁAD

Paryż, 10 września 1855

Do Jego Ekscelencji Ministra
Oświecenia Publicznego i Wyznań

Panie Ministrze,

Mam zaszczyt potwierdzić odbiór pisma Waszej Ekscelencji z 8 bieżącego miesiąca, zawiadamiającego mnie o powierzeniu p. Mickiewiczowi, bibliotekarzowi w Bibliotece Arsenalu, misji naukowej i literackiej na Wschód.

Podjąłem stosowne środki, aby zawieszenie obowiązków przez p. Mickiewicza nie spowodowało żadnej zmiany mogącej przynieść uszczerbek instytucji powierzonej mojej pieczy.

Mam zaszczyt, Panie Ministrze, pozostać Waszej Ekscelencji pokornym i oddanym sługą

*Laurent
Kustosz administrator*

V. Pogrzeb

W tece F¹⁷ 21329 odnalazły się ponadto listy wymieniane między Biblioteką Arsenalu a Ministerstwem Oświecenia Publicznego w sprawie zamknięcia Biblioteki w dniu pogrzebu Mickiewicza oraz uczestnictwa jej pracowników w pogrze-

bie. 21 stycznia 1856 Biblioteka Arsenau, ostatnie miejsce pracy Mickiewicza w Paryżu, była więc nieczynna.

1. List dyrektora Biblioteki Arsenau, Laurenta d'Ardèche, do Ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z 11 stycznia 1856

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Bibliothèque de l'Arsenal*”. Na marginesie notatka. „*M. Charles. On demande la fermeture de la Biblioth. de l'Arsenal le jour des obsèques de M. Mickiewicz. Audi. H. F[ortoul]*”.

Paris, le 11 janvier 1856

A Son Excellence le Ministre
de l'Instruction Publique et des Cultes

Monsieur le Ministre,

Les obsèques de M. Mickiewicz devant être célébrées vers le milieu de la semaine prochaine à l'église de la Madeleine où les restes mortels, dont le gouvernement de l'Empereur a bien voulu permettre la translation, ont été déposés, j'ai l'honneur de demander à votre Exc. l'autorisation de fermer la Bibliothèque de l'Arsenal le jour de cette cérémonie pour donner aux collègues de l'illustre défunt la facilité d'y assister.

J'ai l'honneur d'être, Monsieur le Ministre, de votre Excellence le très humble et très obéissant serviteur.

Laurent

PRZEKŁAD

Paryż, 11 stycznia 1856

Do Jego Ekscelencji Ministra
Oświecenia Publicznego i Wyznań

Panie Ministrze,

Uroczystości związane z pogrzebem p. Mickiewicza mają się odbyć około połowy przyszłego tygodnia w kościele Magdaleny, gdzie złożono śmiertelne szczątki, które przewiezione zostały za łaskawą zgodą rządu Jego Cesarskiej Mości. Mam zaszczyt prosić Waszą Ekscelencję o zezwolenie na zamknięcie Biblioteki Arsenau w dniu tego obrzędu, aby umożliwić kolegom znakomitego Zmarłego uczestniczenie w pogrzebie.

Mam zaszczyt pozostawać, Panie Ministrze, Waszej Ekscelencji uniżonym i pokornym sługą

Laurent

2. Brulion odpowiedzi ministra oświecenia publicznego, Hipolita Fortoula, z 14 stycznia 1856, na list dyrektora Biblioteki Arsenau, Laurenta d'Ardèche

W lewym górnym rogu karty nadruk: „*Ministère de l'Instruction Publique et des Cultes*”. Poniżej: „*Objet [odręcznie:] Autorisation de fermer la Bibliothèque le jour des obsèques de Mr Mickiewicz*”.

Paris, le 14 janvier 1856

A. M. l'Administrateur de la Bibliothèque de l'Arsenal

M. l'Administrateur,

d'après la proposition que vous m'avez fait l'honneur de m'adresser, je vous autorise à fermer la Bibliothèque de l'Arsenal le jour où auront lieu les funérailles de M. Mickiewicz, afin que les fonctionnaires de cet établissement puissent assister au convoi de leur ancien et regrettable collègue.

Vous voudrez bien informer le public de cette cloture par une affiche apposée la veille à la porté de la Bib.

PRZEKŁAD

Paryż, 14 stycznia 1856

Do P. Administratora Biblioteki Arsenau

Panie Administratorze,

zgodnie z propozycją, którą raczyłeś mi Pan przesłać, upoważniam Pana do zamknięcia Biblioteki Arsenau w dniu, w którym odbędzie się pogrzeb p. Mickiewicza, aby pracownicy tej instytucji mogli wziąć udział w uroczystościach pogrzebowych swojego byłego i nieodżałowanego kolegi.

Zechce Pan łaskawie zawiadomić publiczność o zamknięciu, umieszczając zawiadomienie na drzwiach Biblioteki.